

Idejni utjecaj Ante Starčevića na dalmatinske nositelje politike novoga kursa¹

Političko djelovanje Ante Starčevića u vremenu duljemu od šezdeset godina svakako je utjecalo na politički i društveni život brojnih političkih stranaka i pojedinaca. Još za života, a posebice nakon njegove smrti, Starčevićeva precizna, nepokolebljiva i konzistentna politika dovela je do političkih razilaženja. Uslijed turbulentnih globalnih političkih okolnosti, austrijskoga političkog i gospodarskog pritiska, dio političara iz Dalmacije i Banske Hrvatske okrenuo je novu stranicu u odnosima prema tadašnjoj vlasti, odnosno uspostavio novi pravac (kurs) prema ideji političke neovisnosti Hrvatske. Na koje su sve načine prvaci novoga kursa tražili modele jačanje neovisnosti od austrijskoga dvora i mađarske vlade, je li i u kojoj mjeri u njihovim programima sadržana Starčevićeva politička misao, pokazat će ovaj rad. Koristeći ondašnje stranačke tiskovine (*Narodni list, Hrvat, Novi list, Crvena Hrvatska, Jedinstvo*), relevantnu literaturu, korespondenciju stranačkih prvaka i zapisnike sjednica Dalmatinskoga sabora, u radu se odgovara na nekoliko istraživačkih pitanja. Ponajprije kako su se dalmatinski narodnjački i pravaški prvaci približili programima političkih Srba i Talijana i jesu li zadržali određene pravaške ideje i misli. Naposljetku, rad potvrđuje tezu da su političari novoga kursa svojim djelovanjem ostvarili definitivni otklon od Starčevićeve politike, smatrajući njegove ideje i načela anakronima te nerealnima u borbi za hrvatsku neovisnost.

Uvod

O liku i djelu Ante Starčevića puno je toga napisano. Budući da se radi o jednoj od najznačajnijih osoba u hrvatskoj povijesti, postoji mnoštvo literature koja analizira njegovu ličnost i rad. Na ovom mjestu potrebno je istaknuti nekoliko djela koja mogu poslužiti kao temelj za obradu teme ovoga rada. Kao uvod u izučavanje lika i djela Ante Starčevića može poslužiti podulji članak Stjepana Matkovića objavljen na portalu *Hrvatski biografski leksikon*.² U tom je članku navedeno najznačajnije što je Starčević učinio kao političar i književnik, objašnjene su temeljne postavke njegove ideologije te navedena njegova djela i popis literature o njemu.

¹ Ovaj rad u potpunosti je poduprla Hrvatska zaklada za znanost pod brojem projekta UIP-2019-04-3024.

² MATKOVIĆ 2023.

Ante Starčević najpoznatiji je kao utemeljitelj Stranke prava. O povijesti pravaštva govore knjige Mirjane Gross *Povijest pravaške ideologije*³ i *Izvorno pravaštvo*.⁴ Objavljeno je i više zbornika koji govore o Starčeviću i pravaštvu općenito. Neki od njih su *Dr. Ante Starčević: o 40. obljetnici smrti*,⁵ izvorno objavljen 1936. i ponovno 1992, *Ante Starčević i njegovo djelo*,⁶ zbornik sa znanstvenog skupa održanoga povodom stote obljetnice Starčevićeve smrti i *Pravaštvo u hrvatskoj politici i kulturnom životu u sučelju dvaju stoljeća*.⁷ Među knjigama koje izučavaju Starčevića i pravaštvo treba još istaknuti *Pravaški pokret 1878.-1887.*⁸ Jasne Turkalj, *Čista stranka prava: 1895.-1903.*⁹ Stjepana Matkovića, koja govori o jednoj frakciji nastaloj nakon raskola Stranke prava 1895, i *Pravaštvo u Dalmaciji do kraja Prvoga svjetskog rata*¹⁰ Marjana Diklića, najopsežnije djelo o povijesti dalmatinske Stranke prava. Značajno je i djelo *Ante Starčević: ideali slobode i prava*¹¹ autora Pave Barišića, koje Starčevićovo djelovanje sagledava iz filozofske perspektive. To su samo neka od najvažnijih djela o Anti Starčeviću i pravaštvu, a potpuni popis može se pronaći u već spomenutom članku Stjepana Matkovića u *Hrvatskom biografskom leksikonu*.

Za informacije o politici novoga kursa dvije neizostavne knjige su *Geneza politike „novog kursa“*¹² Renea Lovrenčića i *Politika „novog kursa“ dalmatinskih pravaša oko Supila i Trumbića*¹³ Tereze Ganze-Aras. Značajna su i djela o nositeljima te politike. O Anti Trumbiću govore knjige *Ante Trumbić na dalmatinskom političkom poprištu*¹⁴ Ive Perića, *Ante Trumbić: politička shvaćanja i djelovanje*¹⁵ Ive Petrinovića, *Ante Trumbić: patricij s Lučca*¹⁶ Marijana Čipčića i zbornik *Ante Trumbić – biografski fragmenti i nasljeđe*.¹⁷ Od izvora vezanih za Trumbića treba spomenuti spis *Suton Austro-Ugarske i Riječka rezolucija*,¹⁸ kompilaciju njegovih

³ GROSS 1973.

⁴ GROSS 2000.

⁵ OMAN 1992.

⁶ JELČIĆ I SABLJAK 1997.

⁷ JELASKA MARIJAN I MATIJEVIĆ, 2013.

⁸ TURKALJ 2009.

⁹ MATKOVIĆ 2001.

¹⁰ DIKLJIĆ 1998.

¹¹ BARIŠIĆ 2022.

¹² LOVRENČIĆ 1972.

¹³ GANZA-ARAS 1992.

¹⁴ PERIĆ 1984.

¹⁵ PETRINOVIĆ 1991.

¹⁶ ČIPČIĆ 2019.

¹⁷ ČIPČIĆ 2020.

¹⁸ TRUMBIĆ 1936,

izabranih političkih spisa¹⁹ i *Političke bilješke Ante Trumbića: 1930.-1938.*²⁰ Među važnija djela o Franu Supilu spada *Mladi Supilo*²¹ Ive Perića, koja govori o njegovu djelovanju prije odlaska iz Dubrovnika. Važno je i Supilovo djelo pod naslovom *Politika u Hrvatskoj*,²² a kao i u slučaju Ante Trumbića, objavljena je kompilacija njegovih izabranih političkih spisa.²³ O Josipu Smodlaci govore njegovi *Izabrani spisi*²⁴ i *Zapisi Dra Josipa Smodlake*,²⁵ kao i članak Koste Milutinovića pod naslovom *Istorijski lik Josipa Smodlake*.²⁶

Na temelju navedenih djela i nekih izvora (novine, zapisnici sjednica Dalmatinskoga sabora, arhivski izvori) pokušat će se utvrditi na koji način je Ante Starčević utjecao na rano političko i ideološko oblikovanje predvodnika politike novoga kursa u Dalmaciji, što su od njegova utjecaja ti nositelji isticali u razdoblju između Starčevićeve smrti i pojave politike novog kursa te, kao najvažnije, u kolikoj mjeri je, i je li uopće, politika novog kursa bila utemeljena na idejnom naslijeđu Ante Starčevića ili je značila otklon od njega.

Općenito o Starčeviću i politici novoga kursa

Politika novoga kursa pojavila se početkom 20. stoljeća, a potaknulo ju je sve veće jačanje Njemačke koje se odrazilo i na prilike u Austro-Ugarskoj. Želeći proširiti svoj utjecaj prema Istoku, u skladu s politikom *Drang nach Osten*, Njemačka je ulagala kapital u Monarhiju, ali najveću korist od toga je imalo njemačko građanstvo, dok se građanstvo drugih nacionalnosti našlo u podređenu položaju.²⁷ S obzirom na smjer spomenute njemačke ekspanzije, najviše su bili pogođeni južni Slaveni te je takvo stanje pojačalo njihove antipatije prema Monarhiji. Najveći problem bio je dualizam, odnosno podjela Monarhije na austrijski i ugarski dio. Takvo državno uređenje odgovaralo je Njemačkoj, ali ne i Slavenima Austro-Ugarske Monarhije.²⁸ Posebno nepovoljno bilo je za Hrvate, koji su živjeli u razjedinjenim zemljama, u obje polovice Monarhije.

Prema zaključku Renea Lovrenčića, novi kurs bio je izraz političkoga jedinstva najvećega dijela hrvatskog teritorija i najava prve ozbiljne kooperacije Banske

¹⁹ PETRINOVIĆ 1998.

²⁰ MATKOVIĆ I TROGRLIĆ 2019.

²¹ PERIĆ 1996.

²² SUPILO 1953.

²³ PETRINOVIĆ 2000.

²⁴ PERIĆ I SIROTKOVIĆ 1989.

²⁵ BEKČIĆ PJEŠČIĆ 2012.

²⁶ MILUTINOVIĆ 1972.

²⁷ LOVRENČIĆ 1972: 13.

²⁸ ISTO: 14–18.

Hrvatske i Dalmacije.²⁹ Krenuo je iz Dalmacije, u kojoj su početkom 20. stoljeća djelovale dvije političke opcije hrvatskoga predznaka: Narodna hrvatska stranka i Stranka prava. Narodnjaci su bili vladajuća opcija u pokrajini, a predstavljali su konzervativniju struju hrvatskoga građanstva, koja se nadala oportunističkom suradnjom s austrijskom vladom poboljšati gospodarsko, kulturno i jezično stanje u Dalmaciji, kad se već nije moglo ostvariti ujedinjenje hrvatskih zemalja.³⁰ Pravaši su mahom bili pripadnici mlađe generacije dalmatinskoga građanstva hrvatske nacionalnosti, koji su inzistirali na rješavanju državnopravnoga pitanja i osjećali snažan antiaustrijski sentiment, smatrajući da državni vrhovi ne čine ništa kako bi se Dalmacija izvukla iz izrazito teških gospodarskih i društvenih prilika.³¹

Nakon što je dalmatinski namjesnik Erazmo Handel u nastupnom govoru 1902. poručio da se Dalmacija mora sama potruditi da poboljša svoje stanje, a ne se nadati „zlatnoj kiši“ iz Beča, i narodnjacima je postalo jasno da od njihove strategije očekivanja značajne pomoći od državnih vlasti neće biti ništa.³² Opće nezadovoljstvo stanjem u pokrajini potaknulo je ne samo spajanje narodnjaka i pravaša u jednu stranku nego i njihovo približavanje dalmatinskim Srbima i Talijanima, po tradiciji protivnicima hrvatske državne misli.³³ Naposljetku su se narodnjaci i pravaši u travnju 1905. u Dalmaciji ujedinili u *Hrvatsku stranku*.³⁴

Budući da je novi kurs težio iskorištavanju kriza u Monarhiji za rušenje dualizma, pobornici te politike odlučili su podržati mađarsku opoziciju u njezinim nastojanjima za ostvarenjem personalne unije sa samostalnom ugarskom vojskom, diplomacijom, carinama i trgovinskom politikom.³⁵ Rezultat toga bila je Riječka rezolucija potpisana 3. listopada 1905. Njome su hrvatski političari iz Banske Hrvatske i Dalmacije podržali ciljeve mađarske opozicije uz zahtjev da se Hrvatima osigura samostalni kulturni, politički i gospodarski razvoj, da se Ugarska založi za sjedinjenje Banske Hrvatske i Dalmacije, za uvođenje ustavnih i građanskih sloboda u Banskoj Hrvatskoj te strogo provođenje Hrvatsko-ugarske nagodbe i njezinu reviziju u smjeru veće zaštite hrvatskih interesa.³⁶ Dva tjedna kasnije, 17. listopada 1905, srpski političari iz Dalmacije i Banske Hrvatske potpisali su Zadarsku rezoluciju, kojom su prihvatili Riječku rezoluciju, uz zahtjev da se srpskom narodu u hrvatskim zemljama priznaju prava koja mu pripadaju.³⁷

²⁹ ISTO: 7.

³⁰ GANZA-ARAS 1992: 87.

³¹ ISTO: 87.

³² KNEŽEVIĆ 2024: 301–302.

³³ ISTO: 308–309.

³⁴ GANZA-ARAS 1992: 278–279.

³⁵ LOVRENČIĆ 1972: 157–158.

³⁶ <https://enciklopedija.hr/clanak/rijecka-rezolucija>

³⁷ <https://enciklopedija.hr/clanak/zadarska-rezolucija>

Ante Starčević nije doživio politiku novog kursa. On je, zajedno s Eugenom Kvaternikom, osnovao Stranku prava u Banskoj Hrvatskoj, vodeći se načelom ujedinjene Velike Hrvatske pod vlašću Habsburgovaca, ali bez ikakvih zajedničkih poslova s Austrijom ili Ugarskom.³⁸ O Starčeviću bi se moglo reći puno toga, ali za temu ovoga rada važno je istaknuti neke pojedinosti. Prva se tiče njegova odnosa prema praktičnoj politici, a politika novoga kursa bila je takva. Korisna pritom može biti usporedba njega i Ivana Mažuranića, koju je iznio Pavo Barišić. On kaže da je Mažuranić bio realist i praktičar, a Starčević idealist, gotovo utopist, odnosno moralist koji je pozivao na kategorički imperativ, kako prema vladi kad je smatrao da ova postupa pogrešno, tako i u vlastitoj stranci.³⁹ Iako je Mažuranić znao da sustav ne valja, nastojao mu se prilagoditi, želeći učiniti uslugu domovini. Starčević je pak koristio kritiku kao metodu i oružje.⁴⁰ Ipak, zaključuje Barišić, Mažuranić je u mnogočemu najuspješnije izveo ono što je Starčević zahtijevao od „sina domovine“ koji je dužan služiti narodu, a to je prihvaćanje svakog položaja koji odgovara njegovoj sposobnosti i na kojem može učiniti nešto dobro za domovinu. Pritom ga ne smije omesti to što se ne slaže s načelima postojećega sustava.⁴¹

Drugi važan detalj povezan je sa Starčevićevim poimanjem hrvatskoga državnog prava. Preciznije, s njegovim uvjerenjem da je Monarhija dužna Hrvatima ispuniti njihovo pravo, a to znači vratiti Hrvatskoj sve zemlje koje joj je u „krunidbenoj diplomii“ obećao Ferdinand, prvi habsburški kralj na hrvatskom prijestolju. To uključuje slovenske zemlje, Dalmaciju, Rijeku, Kastavštinu, Metliku, Međimurje, a od Bosne barem Tursku Hrvatsku.⁴² Također je smatrao da bi narod do ostvarenja cilja trebao voditi samo jedan politički pokret, koji bi se borio za stvaranje samostalne hrvatske države.⁴³ Za njega je samostalna hrvatska država bila jedina prihvatljiva opcija te je govorio da je dovoljno da u njoj živi „pet Hrvata“, ali da su slobodni.⁴⁴ Prema Starčeviću, Hrvatski sabor je 1527. sklopio ugovor s dinastijom Habsburg i po tome je hrvatski narod podređen samo svom kralju te ga se ne tiče nijedna druga zemlja. Stoga su Habsburgovci za njega tlačitelji koji bespravno drže Hrvatsku u svom sastavu, a Monarhija despocija u kojoj Hrvati ne mogu očekivati ni minimum ljudskoga dostojanstva. Stoga imaju pravo raskinuti ugovor s dinastijom koja će propasti kad svjetski događaji dovedu do pobjede nacionalnoga i demokratskoga načela, istaknutoga Francuskom revolucijom.⁴⁵

³⁸ JELČIĆ I SABLJAK 1997: 28.

³⁹ BARIŠIĆ 2022: 171.

⁴⁰ ISTO: 182.

⁴¹ ISTO: 181–182.

⁴² JELČIĆ I SABLJAK 1997: 118.

⁴³ ISTO: 28.

⁴⁴ OMAN 1992: 19.

⁴⁵ JELČIĆ I SABLJAK 1997: 31.

U takvoj situaciji moguće su samo dvije opcije: samostalna hrvatska država ili nestanak Hrvata kao naroda.⁴⁶ Budući da je znao da hrvatski narod sam po sebi nije dovoljno snažan da bi izborio samostalnost, traženje pomoći od stranih sila bilo je u središtu Starčevićeve političke misli.⁴⁷

Stranka prava funkcionirala je na tim načelima do 1890-ih, kada su primat od već starog i bolesnog Starčevića počeli preuzimati Fran Folnegović i, pogotovo, Josip Frank. Rezultat njihova nastojanja za provođenjem praktičnije i realnije politike bio je novi program Stranke prava, tzv. „okviraški program“ iz 1894, kojim je prihvaćeno rješenje hrvatskoga pitanja unutar, a ne izvan Austro-Ugarske Monarhije. Budući da su njih dvojica bili predstavnici suprotstavljenih struja u stranci, 1895. dogodio se raskol, odnosno podjela na maticu Stranke prava i Čistu stranku prava – domovinaše i frankovce. Ante Starčević priklonio se potonjima. Raskol je označio kraj izvornoga starčevićanstva.⁴⁸ Nakon toga se pravaštvo razgranalo u dva smjera. Jedan od njih naći će izraz kroz politiku novoga kursa.

Utjecaj Ante Starčevića na rano ideološko oblikovanje predvodnika novoga kursa u Dalmaciji

Kad se govori o začetnicima politike novoga kursa u Dalmaciji, u prvi plan iskaču tri imena: Ante Trumbić, Frano Supilo i Josip Smodlaka. Da su njih trojica sebe doživljavali kao predvodnike, dokazao je Supilo koji je 1917, prisjećajući se politike novoga kursa, u pismu Trumbiću naveo da su bili kao neki „trijumvirat“.⁴⁹ Sva su trojica na političku scenu stupili kao pravaši, što automatski znači da su bili inspirirani idejama Ante Starčevića. No dalmatinsko pravaštvo ipak je bilo donekle različito od banovinskoga. Dalmatinska Stranka prava utemeljena je 1894. okupljanjem triju različitih pravaških skupina.⁵⁰ To se dogodilo nakon što je banovinska Stranka prava 1894. usvojila „okviraški program“. Značajna razlika između izvornoga pravaštva Ante Starčevića i dalmatinskih pravaša bila je u tome što su potonji uvijek polazili od pretpostavke rješavanja hrvatskoga pitanja unutar Monarhije, a ne izvan nje.⁵¹

⁴⁶ ISTO: 33.

⁴⁷ ISTO: 45.

⁴⁸ DIKLIĆ 1992: 182.

⁴⁹ BEKČIĆ PJEŠČIĆ 2012: 16.

⁵⁰ Najstarija je bila klerikalna struja okupljena oko lista *Katolička Dalmacija*, predvođena don Ivom Prodanom. Drugu struju činili su mladi liberalni pravaši predvođeni Trumbićem i Supilom. Treću su činili bivši pripadnici Narodne hrvatske stranke, koji su se 1892. izdvojili osnovavši Hrvatski klub u Dalmatinskom saboru, a predvodio ih je urednik *Narodnoga lista* don Juraj Biankini. (ČIPČIĆ 2019: 33.) Više o tim strujama u: DIKLIĆ 1998: 121–243.

⁵¹ PETRINOVIĆ 1991: 31–32. Ukratko o dalmatinskom pravaštvu uoči Prvoga svjetskog rata u: JELASKA MARIJAN I MATIJEVIĆ 2013: 429–436.

Ante Starčević izvršio je utjecaj na ideološko oblikovanje trojice dalmatinskih predvodnika politike novoga kursa, ali svaki od njih u dalmatinsko pravaštvo unio je nešto svoje. Ante Trumbić,⁵² jedno od prvih imena hrvatske politike prve polovice 20. stoljeća, pravaštvo je prihvatio početkom 1880-ih kao student zagrebačkoga Pravnog fakulteta, gdje je izučavao državnopravne predmete, posebno hrvatsko-ugarsko pravo.⁵³ Pravaštvo je tada činilo opoziciju režimu bana Khuen-Héderváryja,⁵⁴ pa su se i među studentima širile ideje Ante Starčevića. Organizirana su prva pravaška studentska društva, a pravaški nastrojeni studenti iščekivali su propast Monarhije u ratu protiv Rusije te nastojali na to pripremiti hrvatski narod.⁵⁵ Trumbić je surađivao u pravaškim listovima *Sloboda* i *Hrvatska*, čime je na sebe skrenuo pozornost prvaka Stranke prava, uključujući i Starčevića. Razvio je svijest o nepravdi koju hrvatski narod trpi iako ima pravo na svoju državu. Iz Dalmacije je sa sobom donio i ideološke utjecaje Narodne stranke, posebno Mihovila Pavlinovića,⁵⁶ koje je u Zagrebu nadogrudio idejom hrvatskoga državnog prava i protivljenja dualizmu.⁵⁷

Što se tiče odnosa sa Starčevićem, Trumbić je 1891. povodom njegova imendana i tridesete obljetnice njegovih prvih saborskih nastupa napisao prigodni članak slaveći ga kao utemeljitelja Stranke prava koji se tijekom tih 30 godina „učinio svećenikom pravice“.⁵⁸ U kolovozu te godine dalmatinski pravaši posjetili su Antu Starčevića. Tom su prilikom na površinu izbila i određena međusobna neslaganja. Premda je Trumbić ostavio na Starčevića dobar dojam i pridobio njegove simpatije, mladi dalmatinski pravaši razočarali su se u vođu Stranke prava. Naime, nisu ga doživjeli kao „duhovita i oštroumna učitelja“, nego kao „čangrizava i oronula starca“ koji ne shvaća njihovu ideju o ujedinjenju hrvatske opozicije sa svrhom

⁵² Ante Trumbić (Split, 1864 – Zagreb, 1938), odvjetnik i političar, jedan od predvodnika dalmatinske Stranke prava i kasnije Hrvatske stranke.

⁵³ PETRINOVIĆ 1991: 19.

⁵⁴ Više o odnosu Starčevića i tadašnjega hrvatskog bana u: GROSS 2000: 407–506.

⁵⁵ PETRINOVIĆ 1991: 19.

⁵⁶ Mihovil Pavlinović je uz Miha Klaića bio glavni vođa dalmatinske Narodne stranke. Ta je stranka težila sjedinjenju hrvatskih zemalja u okviru Monarhije i potpunom pohrvaćenju dalmatinskoga javnog života. Pavlinović je u njoj predvodio onu struju koja je stavljala naglasak na hrvatsko državno pravo te Srbe u Dalmaciji priznavala kao zaseban narod u etničkom, ali ne i u političkom smislu. Preciznije, smatrala je da su oni u hrvatskim zemljama također politički Hrvati, a ne nacionalna manjina. Više o utjecaju Pavlinovića na pojavu pravaštva u Dalmaciji u: DIKLIĆ 1989.

⁵⁷ PETRINOVIĆ 1998: 10.; PETRINOVIĆ 1991: 19. Nakon što je Trumbić preminuo 1938, Josip Smodlaka napisao je nekrolog u kojemu je naveo da je pokojnik cijeli život slijedio jedan politički program: „To je bio program sa samo jednom tačkom: Uskrisenje nezavisne Hrvatske. To je on primio u amanet od Ante Starčevića koji mu je ostao politički učitelj i uzor.“ (ČIPČIĆ 2020: 125.)

⁵⁸ PERIĆ 1984: 43.

učinkovitijega političkog djelovanja. Trumbić je već tada shvaćao da starčevićanstvo kao ideja može biti uspješno samo ako bude popraćeno djelotvornom akcijom.⁵⁹ Točnije, uvijek se borio za hrvatsko ujedinjenje na temelju državnoga prava, ali je brzo shvatio da je načela potrebno pretvoriti u djelotvornu političku praksu, što banovinski pravaši nisu dovoljno činili.⁶⁰

Unatoč tim neslaganjima Trumbić nije prestao cijeniti Starčevića i priznavati mu vodeće mjesto u hrvatskom pokretu. Tako su on i njegov brat Dragutin, kada su se 1894. vodili pregovori o ujedinjenju Stranke prava i Neodvisne narodne stranke u zajedničku stranku koja bi bila opozicija režimu u Banskoj Hrvatskoj, pregovaračima uputili telegram s navodom: „Prihvaćamo unaprijed zaključke pod geslom: jedan narod hrvatski, jedna stranka: stranka prava, jedan vođa: Starčević“.⁶¹ Nakon što se u banovinskoj Stranci prava 1895. dogodio raskol, Trumbić je, odgovarajući na pismo vođe domovinaša Grge Tuškana, naveo da ta frakcija u svom daljnjem postupanju ne smije smetnuti s uma da ime Ante Starčevića u narodu uživa neograničen utjecaj i da moraju držati visoko štovanje prema „Starome“, dodavši da bi cijela stranka u raskolu jamačno stala uz Starčevića samo da uz njega nije Josip Frank.⁶² Trumbić se pismom obratio i Središnjemu klubu Stranke prava u Zagrebu. Tom je prilikom osudio oportunističke u stranci i pozvao na povratak načelima koja su davno istaknuli osnivači Stranke prava Starčević i Kvaternik.⁶³

Frano Supilo⁶⁴ također je postao starčevićanac 1880-ih, ali u mlađoj dobi nego Ante Trumbić. Još kao polaznik srednje Poljodjelske škole u Gružu bio je predvodnik učeničkoga društva čiji je slogan bio: „Dole sa svim što na Niemce sieća!“.⁶⁵ Nakon što su dubrovački srednjoškolci protestirali protiv austrijskoga režima na način da su odbili skidanjem kape pozdraviti princa Rudolfa i princezu Stefaniju prigodom posjeta Dubrovniku u ožujku 1885, Supilo je tijekom saslušanja od strane školskih vlasti dao do znanja da se smatra starčevićancem, protivnikom austrijske vlasti, pobornikom hrvatskoga državnog prava i borcem za hrvatsku samostalnost u okviru svojih mogućnosti.⁶⁶ Na konkretan upit je li čuo za Starčevića odgovorio je da je čuo da se radi o pošteni čovjeku koji ne priznaje nagodbu s Ugarskom i

⁵⁹ PETRINOVIĆ 1998: 12.; PETRINOVIĆ 1991: 26.

⁶⁰ PETRINOVIĆ 1991: 297.

⁶¹ PERIĆ 1984: 58.

⁶² ISTO: 61–62.

⁶³ DIKLIĆ 1992: 183.

⁶⁴ Frano Supilo (Cavtat, 1870 – London, 1917), publicist i političar. Jedan od začetnika pravaštva u Dubrovniku i predvodnika politike novoga kursa. Pokretač listova *Crvena Hrvatska* i *Novi list*, glasila politike novoga kursa.

⁶⁵ PETRINOVIĆ 2000: 11.

⁶⁶ ISTO: 11.

koji brani prava Hrvata. Upitan zatim jesu li njegove tvrdnje da će biti pravi Hrvat i uvijek braniti hrvatska prava izrečene u šali ili ozbiljno, Supilo je odgovorio da je te stvari izrekao iz uvjerenja, da tu nema šale i da će uvijek ostati Hrvat, dodavši da bi tako trebali misliti svi pravi Dubrovčani.⁶⁷ Štoviše, tijekom istrage neki su članovi spomenutog učeničkoga društva tvrdili da je Supilo u školu donosio hrvatske zastavice s ispisanim sloganima „Živio Starčević!“ i „Bog i Hrvati!“.⁶⁸

Iako je kao vrlo mlad bio zanesen njegovim naukom, Starčević Supilu nije bio jedini politički uzor. Jednak, ako ne i veći utjecaj na njega izvršio je vođa dubrovačkih narodnjaka Pero Čingrija.⁶⁹ Supilo se kao mladić intenzivno družio s njime i njegovim sinom Melkom. Potonji se kasnije prisjetio da su on i Supilo razgovarali najviše o politici i da su zamrzili Austriju i njezinu vladajuću dinastiju jer su osjećali da je njihov narod u Monarhiji potlačen.⁷⁰ Premda je Supilo odbacivao narodnjački oportunistički oporok prema bečkoj vladi, ipak je jednom prilikom priznao Peru Čingriji da je on, a ne Starčević, u mladosti bio njegov pravi politički učitelj. Unatoč tome, Supilo se izjašnjavao kao pravaš, ne kao narodnjak, te je i od Čingrije i od Starčevića preuzeo neke ideološke odrednice. Od pravaštva je prihvatio „oslobodilačku hrvatsku ideju, borbu za ujedinjenje hrvatskog naroda i za ostvarenje pune državnosti hrvatske“, odbacivši sve što se nije uklapalo u realnu hrvatsku politiku i što je smatrao štetnim. Stoga nije prihvaćao Starčevićev hrvatski ekskluzivizam niti vrlo negativne stavove o Strossmayeru i Neodvisnoj narodnoj stranci. Smatrao je da Srba u hrvatskim zemljama ima i da su Hrvatima najbliža braća te se zalagao za suradnju svih hrvatskih političkih snaga u borbi za ostvarenje hrvatske misli. U tome je vidljiv presudan utjecaj koji je na njega izvršio Čingrija.⁷¹

Supilo je 1891. u Dubrovniku pokrenuo politički list pod naslovom *Crvena Hrvatska*.⁷² Taj list jest bio pravaškoga usmjerenja, ali ipak nije u potpunosti slijedio nauku Ante Starčevića. Prije nego je pokrenuo list, Supilo se za financijsku pomoć obratio Strossmayeru. On mu je pristao pomoći pod uvjetom da list ne bude uređen

⁶⁷ PERIĆ 1996: 36.

⁶⁸ ISTO: 134.

⁶⁹ Pero Čingrija (Dubrovnik, 1837 – Dubrovnik, 1921). Odvjetnik i političar, predvodnik Narodne (hrvatske) stranke u Dubrovniku. Od 1900. predsjednik Narodne hrvatske stranke i prvi predsjednik Hrvatske stranke, nastale 1905. ujedinjenjem Narodne hrvatske stranke i dalmatinske Stranke prava. Više o njemu u: PERIĆ 1988.

⁷⁰ PERIĆ 1996: 32–33.

⁷¹ ISTO: 46–47.

⁷² *Crvena Hrvatska* bio je politički list koji je izlazio u Dubrovniku od 1891. do 1914. godine. Pokrenuo ga je Supilo, a nastao je zajedničkim angažmanom dubrovačkih narodnjaka i pravaša. Početni cilj tog lista bila je borba protiv srpsko-autonomaške koalicije, koja je od 1890. do 1899. bila na vlasti u Dubrovniku. Supilo je bio na čelu lista do 1900, a u vrijeme novoga kursa *Crvena Hrvatska* bila je jedno od glasila te političke opcije u Dalmaciji.

u duhu „Starčevićeva cinizma“, već u čisto hrvatskom duhu, što mu je Supilo i obećao dodavši da se dubrovački Hrvati ne bi trebali nazivati starčevićancima, jer bi to moglo biti štetno „samoj stvari“. Još je naveo da će program lista biti jednak programu svakoga domoljubnog Hrvata, odnosno da će tražiti samostalnost i ujedinjenje na temelju državnoga i narodnoga prava.⁷³ Supilo je susreo Starčevića u Zagrebu 1891. i tom se prilikom razočarao i u njega i u vodstvo Stranke prava. Smetalo mu je što je Starčević, već star i bolestan, sve više potpadao pod utjecaj Josipa Franka. Upravo će frankovce i njihove saveznike klerikalce Supilo smatrati najvećim protivnicima slobode i neovisnosti hrvatskoga naroda.⁷⁴

Pišući u *Crvenoj Hrvatskoj* o Starčeviću, Supilo je isticao njegov značaj, ali je istovremeno upozoravao da ne smije biti idol. Kritizirao je one koji se odbijaju izjasniti kao pravaši zato što se ne slažu sa stavovima Starčevića, iako cijene druge pravaše. Supilo je objasnio da je Starčević pravašima „uzor-značaj“, da se bori za hrvatstvo, za sjedinjenje i slobodu domovine i da traži Hrvatsku za Hrvate. Dodao je da se nije potrebno u svemu slagati s njime da bi se bilo pravašem, nego treba slijediti načela, a sve ostalo bilo bi oponašanje velikoga čovjeka u njegovim vrlinama, ili još gore, u manama.⁷⁵ Supilo je i vlastitim primjerom dokazivao da osoba može biti pravaš ako se i ne slaže u svemu sa Starčevićem. Sam je tvrdio da slijedi primjer njegove borbe za sjedinjenje i slobodu Hrvatske, ali ne i sve njegove stavove. Priznavao je Srbe u hrvatskim zemljama i smatrao njih i Hrvate jednim narodom, protivio se Starčevićevu stavu o pravopisu, odnosno forsiranju ekavice zbog neprihvatanja pravopisa koji su službenim učinili banovinski narodnjaci, te je odbacivao njegove napade na Strossmayera.⁷⁶

Kao i Trumbić, Supilo je također podržao ideju ujedinjenja pravaša i neodvisnih u jednu stranku te je predlagao da se ta stranka nazove Stranka hrvatskog prava.⁷⁷ Ipak, raskol u Stranci prava istaknut će razlike između njega i Trumbića te će dodatno narušiti njegovu sliku o Starčeviću. I Trumbić i Supilo protivili su se Josipu Franku, smatrajući da on želi nakon smrti Starčevića postati vođom banovinske Stranke prava, što nisu podržavali.⁷⁸ No dok je Trumbić nastojao u polemikama nakon raskola zaštititi „Staroga“, Supilo je otvoreno isticao njegove pogreške. U *Crvenoj Hrvatskoj* pisao je da je Starčević pogriješio kada se, nahuškan od drugih koji su zloupotrijebili njegovo zdravstveno stanje i prijateljstvo, posvađao sa svojim zaslužnim nećakom Davidom Starčevićem prisilivši stranački klub da ga isključi. Supilo je istaknuo da su pogriješili i Folnegović i Frank; prvi kad je

⁷³ PERIĆ 1996: 58–59.

⁷⁴ SUPILO 1953: 8.

⁷⁵ PETRINOVIĆ: 2000: 91–92.

⁷⁶ PERIĆ, 1996: 97–98.

⁷⁷ ISTO: 119.

⁷⁸ PERIĆ 1984: 60.

osudio spaljivanje mađarske zastave od strane hrvatskih studenata, ali drugi je načinio još goru pogrešku istupivši iz stranke, pogotovo ako je nagovorio bole-snoga Starčevića i još neke pravaše da krenu za njim. U zaključku je Supilo naveo da je Frank to učinio zbog vlastite reklame, iskoristivši zabludu svoga stranačkog kolege da bi razbio stranku.⁷⁹ Sukobi u stranci bili su za Supila izvor dodatnoga razočaranja u Starčevića, jer je vidio da je ovaj već bolestan i slab, a njegove pohvale Franka i osude Davida Starčevića, Folnegovića i Tuškana smatrao je izrazom osobnih simpatija i antipatija te sitnica i govorkanja, kakve je „Stari“ nekoć odlučno odbacivao.⁸⁰

Razlika između Supila i Trumbića bila je i u tome što je Trumbić bio više pod utjecajem Starčevića, pa je inzistirao na hrvatskom državnom pravu, dok je Supilo isticao i državno i prirodno pravo. Cilj im je ipak bio isti, a to je uspostava samostalne hrvatske države unutar trijalistički preuređene Monarhije.⁸¹ Također, obojica su bili liberali te su nastojali ublažiti radikalizam banovinskih pravaša,⁸² u prvom redu negiranje Srba u hrvatskim zemljama. Kada se dogodio raskol među banovinskim pravašima, Trumbić je inzistirao na neutralnosti dalmatinskih pravaša, dok je Supilo podržavao domovinaše i osuđivao Franka i Starčevića.⁸³ Pišući o pogreškama koje je u raskolu načinio Ante Starčević, Supilo je navodio negativan stav o ruskom caru, sukob s nećakom Davidom i podršku Franku bez koje se ovaj ne bi mogao uzdići u stranci. Čak je u jednom pismu Folnegoviću izlazak Franka i Starčevića iz stranke opisao kao „izdajstvo“.⁸⁴ Trumbić je s druge strane htio da se Starčevića zbog njegovih starih zasluga poštedi od napada te je Supilo prihvatio njegov stav, ali je ipak osudio izjavu kojom je Starčević raskol označio kao „najsretniji događaj“. Supilo je odgovorio da to za Starčevića nikako ne može biti najsretniji događaj, jer se njime odvojio od svojih zaslužnih suboraca. Još jednom je za cijelu situaciju okrivio Franka, tvrdeći da je pocijepao stranku jer nije mogao postati vođa i da radi protiv narodnih interesa, koji trebaju biti na prvom mjestu.⁸⁵

Treći član „trijumvirata“ predvodnika politike novoga kursa bio je Josip Smodlaka.⁸⁶ Njegov politički razvoj imao je nekoliko faza, a u prvoj je bio zanesen

⁷⁹ PETRINOVIĆ, 2000: 119–121.

⁸⁰ PERIĆ, 1996: 125–126.

⁸¹ PETRINOVIĆ 1991: 31–32.

⁸² ISTO: 297.

⁸³ ISTO: 36–37.

⁸⁴ PERIĆ 1996: 27.

⁸⁵ ISTO: 128–129.

⁸⁶ Josip Smodlaka (Imotski, 1869 – Split, 1956), odvjetnik i političar. Jedan od predvodnika Stranke prava u Dalmaciji i politike novog kursa, kasnije osnivač Hrvatske demokratske stranke i Hrvatske pučke napredne stranke.

slavenstvom. U doba ustanka u Bosni i Hercegovini bio je dijete te je sam opisao kako je tada prvi put čuo za Slavene i slavenstvo. U školi je čuo da su Slaveni iz Bosne i Hercegovine te Srbije naša braća koja se bore protiv neprijatelja, a pomažu im Rusi, također naša braća, koja će pobijediti Turke.⁸⁷ Međutim, kada se s obitelji preselio u Kotor i upisao tamošnju gimnaziju, shvatio je da postoji napetost između Hrvata i Srba.⁸⁸ U vrijeme Krivošijskoga ustanka⁸⁹ 1882. prvi je put počeo sumnjati u karakter Austrije u kojoj vladaju Nijemci i Mađari, iako su Slaveni većina. Neki njegovi školski kolege hvalili su crnogorskoga knjaza i još više ruskoga cara, tako da se Smodlaka počeo pitati je li austrijskim Slavenima Rusija ipak bliža nego Austrija te je po prvi put osjetio mržnju prema Austriji.⁹⁰ Nedugo kasnije preselio se u Split i krenuo u pohrvačenu splitsku gimnaziju čiji je ravnatelj bio don Frane Bulić, narodnjak vrlo blizak Mihovilu Pavlinoviću. U gimnaziji je bilo puno učenika s protuaustrijskim stavom, a jedan od takvih bio je Smodlakin dobar prijatelj Ivan Bulić, nećak ravnatelja gimnazije. On je prvi rekao Smodlaku za Antu Starčevića, opisavši ga kao velikoga hrvatskog rodoljuba i narodnog vođu.⁹¹ Na Smodlaku je najviše utjecao upravo don Frane Bulić, profesor latinskoga jezika u završnom razredu, za kojega je rekao da je tako vješto i uvjerljivo tumačio Tacita da su učenici morali za cijeli život zamrziti svaku tiraniju. Smodlaka je istaknuo da mu je do kraja školovanja postalo potpuno jasno kojemu narodu pripada i tko tlači taj narod. Dodao je da je postao izgrađeni rodoljub i uvjereni protivnik austrijskoga režima.⁹²

Nakon završene gimnazije, Smodlaka je otišao na studij prava u Beč i Graz.⁹³ Tamo je susreo puno hrvatskih studenata oduševljenih politikom Ante Starčevića, tada najvećeg protivnika režima hrvatskog bana Khuen-Héderváryja.⁹⁴ Godine 1888. u Splitu se upoznao s Antom Trumbićem, s kojim je postao najbliži „politički prijatelj“.⁹⁵ Upravo je Trumbić pobliže upoznao Smodlaku sa Starčevićevim naukom. Smodlaku je taj nauk privukao jer je tražio „ujedinjenje zemlje ‘od Tirola do Makedonije’, ali bez vladavine Austrije, Mađarske ili Turske.“⁹⁶ Sa Starčevićem se

⁸⁷ PERIĆ I SIROTKOVIĆ 1989: 14.

⁸⁸ ISTO: 19–20.

⁸⁹ Krivošijski ustanci izbili su u Boki kotorskoj zbog odluke austrougarske vlasti da lokalnom stanovništvu ukine privilegije izuzeća od vojne službe i nošenja oružja. Prvi je izbio 1869. i okončan je kompromisom između zaraćenih strana, a drugi se dogodio 1882. iz jednakih razloga te je ugušen od strane vlasti.

⁹⁰ PERIĆ I SIROTKOVIĆ 1989: 23–24

⁹¹ ISTO: 25.

⁹² PERIĆ I SIROTKOVIĆ 1989: 27.

⁹³ MILUTINOVIĆ 1972: 101.

⁹⁴ PERIĆ I SIROTKOVIĆ 1989: 101.

⁹⁵ Više o odnosu njih dvojice u: ČIPČIĆ 2020.

⁹⁶ ČIPČIĆ 2020: 103.

Smodlaka prvi put susreo u Zagrebu 1889. i stekao o njemu dobar dojam.⁹⁷ Ipak, nije se u svemu slagao s njime. Premda su ga posebno oduševljavale Starčevićeve saborske adrese u kojima je napadao režim, nije se slagao s njegovom definicijom imena „Serb“. To nije neobično, jer su u tadašnjem Splitu još uvijek bile prisutne narodnjačke tradicije i simpatije prema srpskim vladarima.⁹⁸

Smodlaka je otvoreno stupio u politički život u srpnju 1890. predvođeni hrvatske studente koji su na bečkom kolodvoru održali demonstraciju protiv vođe dalmatinske Narodne hrvatske stranke Miha Klaića. Bili su nezadovoljni oportunističkom politikom dalmatinskih narodnjaka, a povod istupu bile su pohvale koje je Klaić na sastanku austrijske delegacije izrekao na račun režima, točnije uprave u Bosni i Hercegovini.⁹⁹ Iako je demonstracija protiv pohvala na račun austrijskoga režima nešto što bi Ante Starčević vjerojatno podržao, Smodlaka je od svih pripadnika Stranke prava najbliži bio Erazmu Barčiću,¹⁰⁰ koji se zbog neprihvatanja „okviraškoga“ pravaškog programa žestoko sukobio sa Starčevićem. Smodlaka se od većine pravaša izdvajao i po tome što je njegova politička misao sadržavala i izraženu socijalnu komponentu. Takvi njegovi nazori kulminirali će 1905, kada je zajedno sa skupinom jugoslavenski nastrojenih mladih intelektualaca¹⁰¹ osnovao Hrvatsku demokratsku stranku, vođenu njegovim otprilike istaknutim stavom da nijedan nacionalni pokret neće moći uspjeti ako ne bude sadržavao i socijalnu dimenziju.¹⁰² Iako nije u potpunosti slijedio njegov nauk, Smodlaka je bio pod značajnim utjecajem Ante Starčevića. Od njega je preuzeo netrpeljivost prema Beču i Habsburgovcima, ideju jednoga naroda i jedne države „od Tirola do Makedonije“ i protivnost cijepanju naroda po vjeri kao tri temeljne ideje koje su ga vodile u cijelom političkom životu.¹⁰³

⁹⁷ PERIĆ I SIROTKOVIĆ, 1989: 31–33.; O tome koliko je Smodlaka tada držao do Starčevićeva mišljenja svjedoči i jedan detalj s tog susreta. Naime, Smodlaka je u to vrijeme nosio fes koji je za njega imao sentimentalnu vrijednost jer mu ga je poklonio stric. Starčević je tražio od njega da prestane nositi taj, kako je smatrao, simbol sužanjstva našeg naroda i Smodlaka ga je poslušao te nikad više nije stavio navedeni fes na glavu. (PERIĆ I SIROTKOVIĆ 1989: 33.)

⁹⁸ PERIĆ I SIROTKOVIĆ 1989: 34. Sam Smodlaka se kasnije prisjećao kako je u to vrijeme u novčaniku nosio sliku crnogorskog knjaza Nikole i njegove supruge Ljubice. (PERIĆ I SIROTKOVIĆ 1989: 34.)

⁹⁹ PERIĆ I SIROTKOVIĆ 1989: 35.

¹⁰⁰ MILUTINOVIĆ 1972: 102–103.

¹⁰¹ Početkom 1905. skupina mladih intelektualaca koju su činili Frano Pervan, Ivo Tartaglia, Prvislav Grisogono, Vjekoslav Stefanini i Ante Makale povezala se sa splitskim težacima i odlučila osnovati stranku. Podržao ih je Natko Nodilo, jedan od prvih dalmatinskih narodnjaka, koji im je rekao da na čelo stranke postave iskusnoga političara i predložio im Smodlaku. (JAKOVČEVIĆ 2021: 27.)

¹⁰² PERIĆ I SIROTKOVIĆ 1989: 107–108.; Više o toj stranci u: JAKOVČEVIĆ 2021.

¹⁰³ BEKČIĆ PJEŠČIĆ 2012: 13–14.

Može se zaključiti da su Trumbić, Supilo i Smodlaka nedvojbeno u ranoj fazi svog ideološkog oblikovanja slijedili uzor Ante Starčevića, točnije ideju hrvatskoga državnog prava, protivnost vladajućem režimu i oportunističkoj politici prema tom režimu, ali su ipak Starčevićev nauk izmijenili u skladu sa svojim iskustvima. Ante Starčević umro je 28. veljače 1896. u Zagrebu. Iza njega ostala je banovinska Stranka prava raskoljena u dvije frakcije, a pripadnici obiju borili su se za titulu njegovih nasljednika. U nastavku je potrebno ispitati kako su trojica dalmatinskih pravaša, budućih nositelja politike novog kursa, načelno neutralna prema unutarstranačkim pravaškim sukobima u Banovini, doživljavala Starčevića između njegove smrti i pojave politike novog kursa.

Budući nositelji politike novog kursa o Anti Starčeviću

U vrijeme smrti Ante Starčevića, politička situacija u Dalmaciji bila je sljedeća. Na vlasti je i dalje bila Narodna hrvatska stranka, koja je provodila oportunističku politiku prema austrijskoj vladi i nije inzistirala na ostvarenju sjedinjenja pokrajine s banskom Hrvatskom i potpunom pohrvaćenju pokrajinskih civilnih državnih ureda, što su joj nominalno bili glavni ciljevi. Ostvarenje tih dvaju ciljeva nije se naziralo, a gospodarska situacija također je bila vrlo teška, u prvom redu zbog vinske klauzule koja je usvojena nekoliko godina ranije.¹⁰⁴ Stranka prava je na izborima za Dalmatinski sabor 1895. osvojila svega tri mandata, za što su njezini zastupnici optuživali narodnjake, tvrdeći da im je vlada omogućila nerealno dobar izborni rezultat.¹⁰⁵ Takva atmosfera bila je pogodna za isticanje ideja koje je začeo Ante Starčević. Stoga je potrebno ispitati što su od Starčevićeve ideologije budući nositelji politike novog kursa prihvaćali, a što odbacivali u vrijeme između smrti glavnoga pravaškog vođe i pojave navedene politike.

Ante Trumbić bio je jedan od trojice zastupnika Stranke prava u Dalmatinskom saboru.¹⁰⁶ Već je u nastupnom govoru, izrečenom 1897, kritizirao postojeći režim otvoreno mu suprotstavljajući nauk Ante Starčevića. Opisujući načela kojima se vodi u svom političkom djelovanju, Trumbić je naveo: „Otačbenici hrvatski već

¹⁰⁴ Budući da je Italija bila vrlo nepouzdana članica Trojnog saveza kojeg je činila zajedno s Austro-Ugarskom i Njemačkom, 1891. je, kao sredstvo čvršćega vezivanja Italije uz taj savez, u trgovački ugovor između nje i Monarhije unesena i 'vinska klauzula', odnosno odredba koja je omogućavala uvoz talijanskoga vina u Monarhiju po gotovo nepostojećoj carinskoj stopi. Pojava toga jeftinog vina je dotukla najvažniju gospodarsku djelatnost u Dalmaciji, vinogradarstvo, te potaknula velike društvene i političke potrese u pokrajini. Više o vinskoj klauzuli u: PERIĆ 1978.; PERIĆIĆ 1984.

¹⁰⁵ Više o političkoj situaciji u Dalmaciji u to vrijeme u: KNEŽEVIĆ 2024: 277–285.

¹⁰⁶ Trumbić je bio izabran u kuriji vanjskih općina, a zastupao je izborni kotar Zadar-Rab-Pag. Preostala dvojica pravaških zastupnika također su izabrana u kuriji vanjskih općina. Juraj Binkini zastupao je kotar Korčula-Ston-Orebić, a Josip Virgil Perić kotar Imotski. (BRZOPISNA IZVJEŠĆA 1897: 667–668.)

su posijali velike misli jedinstva i slobode naše domovine. Povrh svih diže se gorostasni velikan, velik umom i srcem, Ante Starčević, koji narodu hrvatskomu u ovoj tami, što ga okružuje, svietli kao sjeverna zvijezda. Na nama je mladima, da se učimo javnomu radu i da sljedeći ova načela, nastojimo, da ih širimo u narodu. Ova načela istinito zastupa jedino stranka prava i s toga ovu stranku slijedim.¹⁰⁷

To nije bio jedini put da je Trumbić u Dalmatinskom saboru otvoreno pozvao na slijeđenje Starčevićeva nauka. Kada je to tijelo 1898. raspravljalo o adresi povodom pedesete obljetnice vladavine cara Franje Josipa, zastupnik Srpske stranke Đuro Vukotić napao je vladajuće narodnjake što su praktički iznijeli adresu o sjedinjenju Dalmacije i banske Hrvatske pozivajući se na „zahrgjalo istorijsko pravo aneksije“, čime su pokušali namamiti zastupnike u „starčevićanski tabor“ i podložiti Dalmaciju „mađarskom kopitu“.¹⁰⁸ Trumbić je protestirao protiv te tvrdnje, odgovorivši da je starčevićanstvo svjetlost iz koje se rađaju neovisnost i sloboda. Dodao je da Stranka prava u Hrvatskoj ima nepobitnu zaslugu da je podigla ponos naroda i razbudila misao narodne slobode, a ako netko otvara vrata „mađarskom kopitu“, to su Srbi koji stoje uz mađaronsku vladu bana Khuen-Héderváryja.¹⁰⁹ Trumbić se nije otvoreno pozivao na Starčevića samo u Dalmatinskom saboru, nego i u bečkom Carevinskom vijeću. Kada je 1897. prvi put kao zastupnik Kraljevine Dalmacije stupio u austrijski parlament, sudjelovao je u donošenju izjave kojom su hrvatski zastupnici u tom tijelu istaknuli da Dalmacija *de iure* pripada Kraljevini Hrvatskoj iako je trenutno *de facto* od nje odvojena. Na kritiku frankovački usmjerenog Ive Prodana da su hrvatski i slovenski zastupnici u Carevinskom vijeću htjeli formirati „Jugoslavenski klub“, Trumbić je u pismu Jurju Biankiniju odgovorio da se jugoslavenstvom u prošlosti nastojalo, u dobroj ili lošoj namjeri, prikriti hrvatsko ime i narodnu individualnost Hrvata. Dodao je da je taj pokušaj propao upravo zahvaljujući idejama Ante Starčevića i da dalmatinski pravaši nikad u Carevinskom vijeću ne bi pristupili klubu koji bi nosio jugoslavensko ime.¹¹⁰

Krajem 1890-ih Trumbić je trpio kritike frankovaca te se u polemikama s njima opet pozivao na Starčevića, tvrdeći da se danas mnogi nazivaju pravašima, ali da nisu istinski pravaši. Takvima je poručivao da se ostave strastvenih novinskih prepirki i da umjesto toga čitaju spise Ante Starčevića, jer je u njima sadržan nauk pravaštva i jer onaj koji te spise nije pročitao i razumio, nije pravaš.¹¹¹ Dalmatinska Stranka prava općenito je u to vrijeme još uvijek priznavala Starčevićev idejni autoritet. Kada su dalmatinski pravaši 1900. osnovali Hrvatsko političko društvo kao nadstranačku organizaciju koja je trebala okupljati pojedince koji

¹⁰⁷ BRZOPISNA IZVJEŠĆA 1897: 592.

¹⁰⁸ BRZOPISNA IZVJEŠĆA 1898: 704.

¹⁰⁹ ISTO: 753.

¹¹⁰ PETRINOVIĆ 1991: 40.

¹¹¹ PERIĆ 1984: 80.

su se u političkom djelovanju vodili idejama bliskima pravaštvu, kao svrhu tog udruženja istaknuli su organizirano djelovanje prema „duhu i nauci“ Ante Starčevića na izborima, vršenjem utjecaja na javno mnijenje, u tisku, opozicijom vladi izvan Sabora i slično.¹¹² Trumbić je bio predsjednik tog društva, dakle zasigurno je prihvaćao osnovno načelo.

Frano Supilo nikada nije bio zastupnik u Dalmatinskom saboru niti u Carevinskom vijeću. O njegovu pogledu na idejno naslijeđe Ante Starčevića u navedenom razdoblju moguće je zaključivati u prvome redu na temelju napisa u političkim listovima koje je uređivao; prvo u dubrovačkoj *Crvenoj Hrvatskoj*, a zatim u riječkom *Novom listu*. Prvi značajan članak toga tipa bio je nekrolog Starčeviću objavljen u *Crvenoj Hrvatskoj* neposredno nakon njegove smrti. U Supilovu listu tada je navedeno da su Starčević i Kvaternik odbili vezivanje Hrvatske uz Peštu ili Beč i proširili u narodu ideju slobode unatoč režimskim progonima. Starčevićeva saborska adresa iz 1878. tom je prilikom opisana kao „remek-djelo dostojanstva, slobode, historije i odlučnosti“, najvažniji njegov politički spis i temelj načela Stranke prava. Ipak, što će se kasnije pokazati važnim, naglašeno je da je Starčević više bio učitelj stranke, nego aktivni političar. Svejedno, prema *Crvenoj Hrvatskoj* njega se s pravom može nazvati spasiteljem Hrvata, koji je, nakon što je te iste Hrvate zaslijepilo „svjetlo napretka“, ilirstvu, jugoslavenstvu i mađaronstvu suprotstavio hrvatstvo te je u živom narodu pronašao pravi izvor narodnoga opstanka. Hrvatski je narod postupno odbacio sve što mu je bilo nametnuto i prihvatio tu ideju. Iako i danas ima iliraca, Jugoslavena i mađarona, zaključili su u *Crvenoj Hrvatskoj*, ni oni nisu uspjeli u potpunosti izmaknuti utjecaju Starčevićevih ideja.¹¹³

Međutim, *Crvena Hrvatska* povremeno je iznosila stavove iz kojih se moglo zaključiti da Starčević ipak nije bio baš toliki velikan kakvim su ga neki željeli prikazati. U skladu s ranije isticanim stavom dalmatinskih pravaša da Starčević ne smije biti idol, u Supilovu dubrovačkom listu naglašavalo se da začetnik pravaštva unatoč svim realnim zaslugama ipak nije bio nepogrešiv. Polemizirajući s frankovcima, koji su sebe predstavljali kao jedine istinske baštinike Starčevićeve doktrine, Supilo je u *Crvenoj Hrvatskoj* pisao da je ovaj svojim zaslugama za hrvatstvo stekao vječni spomenik te da neke male i nepotrebne obrane štete njegovu imenu puno više nego napadi protivnika. Dodao je da su njegovi sljedbenici svi koji slijede njegov nauk o slobodi i hrvatstvu, a da drugo uopće nije važno, jer mnogi velikani koji su u idejama i načelima bili učitelji, u nekim drugim pitanjima činili su velike pogreške.¹¹⁴

¹¹² GANZA-ARAS 1992: 94.

¹¹³ DR. ANTE STARČEVIĆ. *Crvena Hrvatska*, 7. ožujka 1896.

¹¹⁴ Stranka prava u Banovini. *Crvena Hrvatska*, 27. lipnja 1896.

U napisima *Crvene Hrvatske* uočljiva je stanovita gradacija stavova o Starčeviću, koja je išla u smjeru umanjivanja zasluga za hrvatstvo koje su mu tradicionalno pripisivali njegovi sljedbenici. Jednom prilikom se tako u Supilovu listu moglo pročitati da bi bilo žalosno da je tek Starčević bio prvi koji je u narodu probudio ideju neovisnosti i slobode. Starčević i Kvaternik, pisao je dubrovački list, u svom su radu mislili samo na Hrvatsku, baš kao i Petar Svačić, Hrvoje Vukčić Hrvatinić, Nelipčići, Zrinski i Frankopan, Ljudevit Gaj te ban Jelačić. Pisac *Crvene Hrvatske* u spomenutom je članku naglasio da „Stari“ ne samo da nije bio inovator po tom pitanju nego je čak među svoje političke protivnike svrstavao i neke koji su se za samostalnost domovine borili kako su najbolje znali, primjerice, Pavlinovića, Strossmayera i Račkoga. Ipak, naglasio je još jednom, onda kad je hrvatskom narodu prijetio gubitak identiteta, Starčević je bio taj koji je tom narodu poručio da je hrvatski i da to treba i ostati. Narod je poruku poslušao i tako je hrvatstvo spašeno za vijekove vjekova. Pisac članka je zaključio da je to Starčevićeva politička oporuka i jedino u čemu ga treba slijediti nakon njegove smrti.¹¹⁵

Spomenuti članak *Crvene Hrvatske* zapravo implicitno sugerira da je Starčević učinio svoje za hrvatstvo. Poslušavši njegovu poruku koja je stigla u pravom trenutku, hrvatski narod je sačuvao identitet i više nema potrebe za uzdizanjem Starčevićeve osobe na pijedestal, ako je ikada uopće i bilo takve potrebe. Došlo je vrijeme da ga se sagleda realnije. U smjeru toga išao je i osvrt na saborski govor baruna Jurja Rukavine, istaknutoga banovinskog pravaša koji je u raskolu pristao uz struju suprotstavljenju Starčeviću. Govoreći u Hrvatskom saboru, Rukavina je naveo da je još 1842. oblikovao svoj politički program i da se zalaže za sve što je protivno Nijemcima. Dodao je da nije Starčević oblikovao njegov program niti da se, kako to tvrde frankovci, u raskolu odvojio od Starčevića, nego da je on čovjek svog obilježja koji je pristao uz Starčevića jer mu je njegova politika odgovarala te da mu je okrenuo leđa kad je ovaj glavninu utjecaja prebacio na Franka. U *Crvenoj Hrvatskoj* taj je govor prenesen i pohvaljen kao još jedan pokazatelj da se oblaci koji su se nadvili nad Strankom prava počinju razilaziti.¹¹⁶

Dok je u *Crvenoj Hrvatskoj* pokušavao Starčevića prikazati kao za hrvatstvo zaslužnu, ali ipak osobu s manama i vrlinama, pokrenuvši 1900. na Sušaku *Novi list*, Supilo je počeo otvoreno zagovarati realnu i praktičnu politiku, kakvoj Starčević nije bio sklon. Već u uvodniku prvoga broja najavio je da će program *Novoga lista* biti zasnovan na načelima Stranke prava, no neće se sastojati samo u vikanju parola o slobodi i ujedinjenju nego u polaganom, ali neprekidnom i sustavnom radu na ostvarenju tog ideala svakoga Hrvata. Također je naglasio i potrebu sloge u hrvatskoj politici.¹¹⁷ Tim je člankom Supilo vjerojatno htio „pod-

¹¹⁵ Za hrvatstvo. *Crvena Hrvatska*, 11. prosinca 1897.

¹¹⁶ Ovo je hrvatski i pravaški!. *Crvena Hrvatska*, 22. siječnja 1898.

¹¹⁷ SUŠAK, 2. siječnja. *Novi list*, 2. siječnja 1900.

bosti“ Josipa Franka, ali nešto kasnije je njegov list općenitije progovorio o toj temi, pišući da su sve do najnovijega doba „politički ideali“ predstavljali nešto apstraktno, o čemu se raspravljalo u praznim frazama ili uz čašu vina u veselom društvu. Tada bi se na sva usta govorilo o „velikoj i ujedinjenoj Hrvatskoj“, ali ostvarenje tog ideala bilo nam je svima „na vrbi svirala“. Supilo je dodao da smo i dalje daleko od cilja, ali smo mu se barem približili i da imamo nade da ćemo, uz Božju pomoć i probuđenu svijest, u narodnosnom, političkom i gospodarskom pogledu postupno doći do ostvarenja tih ideala. Zaključio je da je lako definirati naš politički ideal. To je ujedinjenje svih zemalja u kojima žive Hrvati i Slovenci u jednu veliku državu.¹¹⁸

Stav o Starčeviću kao osobi koja je spasila Hrvate uspješno im poručivši da su Hrvati Supilo je zadržao i nakon prelaska iz *Crvene Hrvatske* u *Novi list*, o čemu svjedoči prigodni članak kojim je obilježena četvrta godišnjica smrti vođe Stranke prava. Međutim, tom se prilikom u Supilovu listu mogla pročitati i kritika na račun onih koji pokušavaju Starčevića predstaviti kao sveca, a njegove riječi kao evanđelje, dodavši da mnogo toga što je on rekao i učinio nije korisno hrvatskom narodu, ali da se takvom geniju ipak mnogo toga mora oprostiti. Prema pisanju *Novoga lista*, Starčević unatoč svojoj veličini ipak nije mogao sastavljati testamente u kojima je hrvatski narod kao neki imetak ostavljao ljudima koji su posljednje dane njegova života bezdušno zlorabili. Kako je to prikazao pisac članka, od tada potječu mnoge naše trzavice i smutnje te je to jedina velika pogreška za koju bi „Stari“ mogao biti odgovoran. U zaključku je autor oslikao položaj Ante Starčevića u hrvatskoj nacionalnoj ideologiji riječima: „Poštuj dakle, hrvatski otačbeniče uspomenu dr. Ante Starčevića, poštuj ga kao velikana, kakovih se u jednome narodu rietko radja; ali znaj i to, da naš Stari bijaše samo Hrvat, prvi Hrvat, najveći Hrvat, nu nikakav narodni Bog, koji je ostavio iza sebe nekakvu sumnjivu i vrlo šarenu hierarkiju, te njegovo ime u reklamu uzimlje i zlorabi.“¹¹⁹

Kao što je već spomenuto, *Novi list* se na samom početku opredijelio za praktičnu politiku. Budući da je Supilo bio njegov urednik, može se pretpostaviti da je dijelio sve misli koje je taj list iznosio o Starčeviću, čak i ako nije osobno bio autor svih članaka na tu temu.¹²⁰ O tome da Supilo nije promatrao Starčevića kao osobu za čijim se načinom političkoga djelovanja treba povoditi, svjedoči članak *Novoga lista* objavljen povodom programske brošure koju je 1900. izdao Fran Folnegović. Supilov list je tada Folnegovića opisao kao nekoć drugu osobu u

¹¹⁸ Naši politički ideali. *Novi list*, 4. siječnja 1900.

¹¹⁹ U pomen. *Novi list*, 1. ožujka 1900.

¹²⁰ Tadašnji novinski članci najčešće nisu bili potpisani. Najvažniji su bili uvodni članci u kojima su iznošeni stavovi pojedinog lista. Iako su ih najčešće pisali urednici, bez potpisa nije moguće s potpunom sigurnošću znati tko je autor pojedinog članka.

Stranci prava, koju su svi Hrvati smatrali zakonitim nasljednikom Ante Starčevića te su mnogi pravaši čak vjerovali da će i stranka i narod puno bolje napredovati pod njegovim vodstvom, odnosno kad se „ukočena teorija starca Ante“ nađe u uporabi „hitre i elastične diplomacije“ Folnegovića. Međutim, nastavio je *Novi list*, vodstvo u stranci je preoteo Frank svojim zbližavanjem sa Starčevićem, dok je Folnegović diskreditiran, a posebno su mu naštetila dva djela: putovanje u Sarajevo i kritika studentima koji su spalili mađarsku zastavu.¹²¹ Iskoristivši priliku da još jednom pozove na prihvaćanje praktične i realne politike, *Novi list* je pisao da bi se na Folnegovićeve postupke danas drugačije gledalo, jer su prije 10 ili 15 godina i mlađi i stariji pravaši bili opijeni frazom i vikom, a Folnegović je tada nastupao kao ozbiljan političar i trijezni diplomat, dok je Frank „kriještao“ parole i predstavljao se kao trijumfator. Supilov list je zaključio da je danas jasno da je prošlo vrijeme fraza i da će se ujedinjena i slobodna Hrvatska stvoriti školama, borbom za jezik te radom na gospodarskom i narodnom polju.¹²²

Josip Smodlaka u navedenom razdoblju bio je manje prisutan u javnosti nego Trumbić i Supilo, iako je od 1897. bio član izvršnog odbora dalmatinske Stranke prava.¹²³ Njegova prisutnost u dalmatinskom političkom životu povećat će se kad bude izabran u Dalmatinski sabor 1901, i to kao tada najmlađi zastupnik.¹²⁴ Kao što je ranije navedeno, Smodlaka je bio inspiriran idejama Ante Starčevića, ali uz dodatak socijalne komponente političkoga djelovanja. Kako zaključuje Duje Jakovčević, Smodlaka je bio manje sklon velikoj politici, a više praktičnom djelovanju, odnosno „sitnom radu“.¹²⁵ Godine 1901. dalmatinski su pravaši ojačali osvojivši na izborima za Dalmatinski sabor 11 mandata, dok su ranije imali svega trojicu zastupnika. Narodna hrvatska stranka i dalje je bila vladajuća, vladina opcija u Dalmaciji, ali i ona je na prijelazu stoljeća doživjela promjene. U razmaku od samo četiri godine preminula su trojica stranačkih vođa, pripadnika starije generacije i sklonih suradnji s austrijskom vladom; Miho Klaić, Ivan Vranković i Gajo Bulat. Na čelo stranke je 1900. stupio Pero Čingrija, također stariji narodnjak, ali nesklon vladi i sklon zbližavanju s pravašima. Osim toga, na spomenutim izborima 1901. pomladio se sastav narodnjačkih zastupnika, te je i to potaknulo novi kurs, uz činjenicu da je političko i gospodarsko stanje u Dalmaciji bivalo sve gore.¹²⁶ Trumbić i Smodlaka u vrijeme pojave novog kursa bili su zastupnici u Dalmatinskom saboru, dok je Supilo tu politiku dočekao u Rijeci kao urednik *Novoga lista*. Dalmatinska Stranka prava kontrolirala je tada

¹²¹ Najnovija brošurica. *Novi list*, 10. srpnja 1900.

¹²² ISTO.

¹²³ JAKOVČEVIĆ 2021: 20.

¹²⁴ MILUTINOVIĆ 1972: 103.

¹²⁵ JAKOVČEVIĆ 2021: 21.

¹²⁶ Više o političkim prilikama u Dalmaciji na prijelazu stoljeća u: KNEŽEVIĆ 2024: 295–303.

glasila *Narodni list* i *Crvenu Hrvatsku*. Sada je potrebno ispitati u kolikoj mjeri su akteri te politike spominjali Antu Starčevića i što su o njemu govorili.

Naslijeđe Ante Starčevića u politici novoga kursa

Novi je kurs začet u Dalmaciji, a najavili su ga govori Ante Trumbića i Josipa Smodlake u Dalmatinskom saboru. Najprije je Smodlaka u govoru iz 1902. prozvao Austriju kao tlačitelja i pozvao dalmatinske Hrvate, Srbe i Talijane na odbacivanje međusobnih razmirica koje koriste samo režimu i na međusobnu suradnju. Prethodno je dobio odobrenje svojih stranačkih kolega da taj govor iznese kao stav stranačkoga kluba.¹²⁷ U tom je govoru rekao da Hrvati ne gaze narodne ideale ako otvoreno iskazuju želju da neovisna Hrvatska ostane nerazdruživo vezana s Monarhijom, jer ta težnja odgovara potrebama i našega naroda i drugih malih naroda u Podunavlju. Istaknuo je da je takvih ideja već bilo te je kao primjer naveo ideju o podunavsko-balkanskom savezu oko koje su se uglavnom slagali Lajos Kossuth, Mihailo Veliki i Ante Starčević.¹²⁸ Godinu dana kasnije Trumbić je pozvao na stvaranje obrambenog fronta „od Alpa do Marice“ protiv germanstva, dodavši da se trenutno odvija proces rušenja dualizma i da je Monarhija uvijek bila i ostala vrlo nepravedna prema hrvatskom narodu koji je postojao prije nje i koji će postojati i poslije nje. Smodlaka je na to dodao da će hrvatski narod postojati „i van nje i izvan nje“.¹²⁹ Ipak, Trumbić je tada još uvijek bio pod utjecajem Starčevića pa nije spominjao srpski narod, ali je izbjegavao sukobe sa Srbima zbog pitanja Bosne i Hercegovine. Međutim, kad je uvidio da se zajedničkim snagama može postići uspjeh, pozvao je dalmatinske Hrvate, Srbe i Talijane na zajednički otpor njemačkom ekspanzionizmu, odnosno na zajednički rad na razbijanju dualizma i uspostavi suradnje s mađarskom opozicijom.¹³⁰

Nositelji politike novoga kursa spominjali su Antu Starčevića u javnim istupima, ističući ga kao jednog od svojih političkih uzora. Trumbić je tako krajem 1905. razgovarajući sa suradnikom šibenskoga lista *Hrvatska riječ* rekao da je Ugarska promijenila svoju nepravednu i štetnu politiku prema Hrvatskoj, da Mađari više ne smatraju Hrvate i ostale Slavene neprijateljima i da se on sam uvjerio da dio njihovih političara postaje sklon ideji balkanske konfederacije, kakvu su svojedobno zagovarali Lajos Kossuth i Ante Starčević. Dakle, Trumbić je rekao isto ono što je godinu dana ranije u saborskom govoru rekao Smodlaka i zaključio da ta ideja može zadovoljiti sve podunavske narode te da u tu svrhu treba uskladiti interese Mađara i Hrvata.¹³¹ Važno je naglasiti da su nositelji novoga kursa

¹²⁷ PERIĆ I SIROTKOVIĆ 1989: 42–43.

¹²⁸ BRZOPISNA IZVJEŠĆA 1902: 878–879.

¹²⁹ ISTO: 53–54.

¹³⁰ PETRINOVIĆ 1991: 298–299.

¹³¹ PERIĆ 1984: 112.

vjerovali u mogućnost velikoga sukoba koji bi mogao znatno izmijeniti politički izgled Europe, a to je bila pretpostavka koja je po tradiciji ulijevala nadu pravašima od Starčevića i Kvaternika do Trumbića i Supila. Trumbić je u spomenutom saborskom govoru iz 1903. pozvao Mađare na suradnju, upozorivši ih na opasnost koja im prijete od Nijemaca i prigovorivši im što tlače druge narode, „koji su za čas slabiji od njih“. To je bilo vrlo slično onome što je Starčević poručivao Mađarima. Još jedna vrlo značajna, možda i najznačajnija poveznica između njega i nositelja novoga kursa je u tome što su i oni odbacivali svaki oslonac na Beč i iščekivali neminovnu propast Monarhije, vodeći se Starčevićevom izrekom da se despocije ne mijenjaju, nego ruše.¹³² I sam Trumbić je potkraj života u sjećanjima na politiku novoga kursa naveo da su začetnici pravaške ideologije Kvaternik i Starčević mrzili Austriju i Habsburge kao despote te podržavali Italiju i Ugarsku u njihovoj borbi protiv austrijske despocije, žaleći mađarski narod koji su njegovi državnici Austro-ugarskom nagodbom podčinili Austriji i dali mu moć nad nemađarskim narodima. Trumbić je naveo da je duh prvih pokretača pravaške misli brzo zahvatio Dalmaciju i osvojio tamošnju hrvatsku mladež, koja je u sukobu Pešte i Beča stajala odlučno protiv Austrije.¹³³

Međutim, kao i u razdoblju uoči pojave novoga kursa, predvodnici te politike iznosili su stavove koji svjedoče da Antu Starčevića nisu smatrali jedinim političkim uzorom, ili čak stavove koji su bili u suprotnosti s onim što je on zagovarao. *Narodni list* je tako, pišući o sjedinjenju opozicije u banskoj Hrvatskoj, kao najbolji temelj isticao program iz 1894, koji je potpisao i „neprežaljeni“ Ante Starčević. Zagovarao je i ujedinjenje opozicijskih stranaka pod imenom Stranke prava, tvrdeći da je to ime najviše priraslo srcu naroda.¹³⁴ Kad se to ujedinjenje zaista i dogodilo 1903. pod imenom Hrvatske stranke prava, *Narodni list* je pisao da stranke imaju svoj razvitak i evoluciju te se moraju prilagoditi nuždi narodnoga života. Citirao je pritom riječi Ivana Majstrovića, zastupnika dalmatinske Čiste stranke prava, koji je u obraćanju biračima slikovito rekao da je Starčevićeva misao vječni kvasac, a da se pojedina pokoljenja, doba i dijelovi naroda moraju brinuti za brašno od kojega treba umijesiti narodni kruh.¹³⁵ Time se htjelo kazati da je ideja hrvatskoga prava, koju je Starčević najotvorenije istaknuo, nešto što traje i što potiče Hrvate na političku borbu, ali da metode borbe treba odabrati ovisno o okolnostima. To je na tragu već spomenutog otprije postojećega Trumbićeva stava da pravaštvo mora pratiti odgovarajuća politička akcija ako želi biti uspješno.

Međutim, kad se u Dalmaciji odvijao proces približavanja Narodne hrvatske stranke i Stranke prava, *Narodni list* je zagovarao ujedinjenje tih dviju stranaka

¹³² GANZA-ARAS 1992: 174.; 207–208.; 298.

¹³³ TRUMBIĆ 1936: 74.

¹³⁴ Nek se i naša čuje!. *Narodni list*, 29. siječnja 1902.

¹³⁵ Poslie skupštine. *Narodni list*, 4. veljače 1903.

kritizirajući dalmatinsku Čistu stranku prava što se ne želi pridružiti. Prema zaključku zadarskoga pravaškog glasila, „čistima“ smeta to što bi ujedinjenjem s narodnjacima Stranka prava, barem po imenu, prestala postojati. *Narodni list* odvratio je da to nije problem, jer je ime samo sredstvo za što brži dolazak do cilja, a cilj je oživotvorenje narodnih ideala.¹³⁶ Nakon što su se dvije dalmatinske stranke 1905. ujedinile u Hrvatsku stranku, *Narodni list* pisao je da program te stranke nije naročito nov, jer teži sjedinjenju Dalmacije i banske Hrvatske kao prvom koraku prema ujedinjenju i samostalnosti hrvatskoga naroda. Dodao je da program treba okupiti sve svjesne Hrvate bez obzira na stranačku pripadnost, jer se bori za ideale koji su bili jednako sveti Starčeviću, Pavlinoviću, Klaiću i svim borcima od početka naših ustavnih borbi.¹³⁷ Drugom prilikom je u zadarskom glasilu istaknuto da je sjedinjenje svih zemalja nastanjenih Hrvatima u jedno samostalno tijelo vrhovni narodni cilj kojem su težili svi naši dosadašnji borci te da čak ni sam Ante Starčević nije zahtijevao niti je mogao zahtijevati više od toga.¹³⁸

O problemu gubitka pravaškoga identiteta nakon ujedinjenja dalmatinskih stranaka progovorio je i Ante Trumbić, odgovarajući Ivi Prodanu koji ga je nakon potpisivanja Riječke rezolucije optužio da je napustio pravaštvo.¹³⁹ Kao i *Narodni list* nešto ranije, i Trumbić je tada pokazao da mu gubitak pravaškoga naziva ne predstavlja problem. Vrlo izravno je odgovorio Prodanu da je prošlo vrijeme „praznih deklaracija“ i da današnje prilike zahtijevaju da se vežemo „makar s vragom“ kako je rekao Starčević, da ostvarimo bolju budućnost.¹⁴⁰ Trumbić je naglasio da oduvijek zastupa istu političku misao, a to je cjelokupnost i potpuna samostalnost hrvatskoga naroda. Stoga je član Hrvatske stranke, kojoj je ta težnja prva točka u programu. Što se tiče tvrdnje da je napustio pravaštvo, rekao je da je osobna evolucija u političkom djelovanju potrebna. Iako nije promijenio načela, nastojao je da se naše snage ne drobe, nego da se ujedine s istim ciljem. Naglasio je da više nije „titularni“ pravaš, jer je ta stranka prestala postojati.¹⁴¹

Politika novoga kursa jest bila vođena idealima, i u pogledu tih ideala Ante Starčević je mogao biti i bio je jedan od glavnih uzora. Međutim, to je bila poli-

¹³⁶ Na pragu nove godine. *Narodni list*, 4. siječnja 1905.

¹³⁷ Hrvatska stranka. *Narodni list*, 29. travnja 1905.

¹³⁸ Zadar, 6. svibnja. *Narodni list*, 6. svibnja 1905.

¹³⁹ PERIĆ 1984: 110.

¹⁴⁰ Ta Trumbićeva izjava zahtijeva dodatno objašnjenje. Naime, na prvu bi se moglo zaključiti da je Starčević podržavao vezivanje „makar s vragom“, ali bilo je upravo suprotno. Tu je tendenciju pripisivao svojim političkim protivnicima, koje je nazivao „slavoserbima“ ili „ropskom pasminom“, tvrdeći da će takvi postati sve samo ne čestiti i poštteni Hrvati i da će ropski služiti ako treba „i samome vragu, samo ne svojemu narodu i svojoj domovini.“ (OMAN 1992: 219–220) Trumbić je svojom izjavom, dakle, potpuno preokrenuo jedno vrlo važno Starčevićovo načelo, što je još jedan dokaz da je politika novog kursa u praksi bila uglavnom lišena idealizma.

¹⁴¹ PERIĆ 1984: 110–111.

tika koja je tražila najbolji način za ostvarenje spomenutih ideala. Dakle, tražila je praktično djelovanje u skladu s okolnostima i po tome ju se ne može povezati s metodama političke borbe kojima se služio Ante Starčević. Vrlo slikovit dokaz toga iznijela je 1903. *Crvena Hrvatska*, koju je tada uređivao Milan Marjanović.¹⁴² On je tada napisao podlistak u kojemu je iznio viđenje Starčevića i njegovih sljedbenika kao političara te je vrlo jasno suprotstavio praktičnu politiku novoga kursa politici „pasivnog otpora“ kakvu je zagovarao Starčević i kakva zapravo nije vodila ostvarenju cilja. Već na početku Marjanović je iznio zanimljivu tezu da pravaštvo, unatoč iznimnoj važnosti za Hrvate, nikad nije bilo stranka. Pritom je naglasio da Starčević zapravo nije aktivno djelovao, nego da je htio „osvijestiti“ narod, odnosno stvoriti moderni narod, ali da nije htio nikakvu agitaciju, već je djelovao pozitivnim primjerom. Postavio je uvjete za budućnost, smatrajući da će i budućnost biti dobra ako su ti uvjeti dobri.¹⁴³

Marjanović je dalje pisao da su začetnici pravaštva na sljedbenike djelovali u prvom redu svojom karizmom, a ovi su im se bezuvjetno i slijepo pokoravali te da su autoritet i legitimitet bila glavna načela u djelovanju stranke. Međutim, naglasio je Marjanović, to nisu karakteristike moderne stranke koja može narodu priskrbiti realne koristi. Današnje stranke moraju biti aktivne i jačati narod na svim područjima, u prvom redu gospodarskom, kulturnom i ustavnom, dok u vanjskoj politici moraju, oslanjanjem na realnu snagu naroda, taktično i promišljeno neprestanom aktivnošću izboriti tom narodu uvjete za slobodan i samostalan državni život. Moderna stranka, nastavljao je Marjanović, mora biti zasnovana na demokratskoj organizaciji i vođena voljom svojih članova, mora se razvijati prema prilikama i „evoluirati“ u programu i taktici. Starčevića su pak obrazovali klerici i klasici, koji su mu usadili skolastičku logiku i apstraktnost te krepost. On je kao takav, smatrao je Marjanović, mogao stvoriti „sljedbenike, sektu, društveni pojava, ali ne stranke“. Takav „negativan duh“, a onda i jedan čovjek koji postaje idol i apsolutni vođa, ne može stvoriti stranku.¹⁴⁴

Nadalje je Marjanović govorio o propuštenoj prilici pravaša da postanu moderna stranka, za što je najveću odgovornost opet pripisao Starčeviću. Pisao je da je pravaštvo obnovljeno nakon razočaranja razdobljem vlasti bana Mažuranića i da je tada na vodeće mjesto u stranci stupio Folnegović, koji je htio organizirati veliku, složnu i jaku stranku po uzoru na zapadne stranke. Stranka je pokušavala privući cijeli narod da bi pasivni otpor režimu bio uspješniji, ali Starčević nije htio „trabante i zelote“, nego je smatrao dovoljnim da deset ljudi čuva njegovu ideju. Pravaši su počeli mahnitno pokušavati umnožiti broj pristaša te su iz akademske doktrine prešli na demagošku tribinu. Početkom 1890-ih se činilo da je zaista

¹⁴² Milan Marjanović (Kastav, 1879 – Zagreb, 1955). Više o njemu u: KOKOLARI 2019–2021.

¹⁴³ Hrvatski pokret. *Crvena Hrvatska*, 15. kolovoza 1903.

¹⁴⁴ Hrvatski pokret. *Crvena Hrvatska*, 22. kolovoza 1903.

sav narod u pravaškom taboru, ali tada se počeo događati raspad, jer je trebalo ili prepustiti se pasivnom otporu, ili krenuti u akciju. Stoga su se Starčević i Folnegović sukobili, a stranka je doživjela razdor. Marjanović je zaključio da je slobodna i cjelokupna hrvatska država ideal svih Hrvata, a da je Starčević taj ideal isticao tolikom snagom da je prešao u svijest i najširih masa. Međutim, njegovi pristaše su shvatili da je njegova verzija ideala nemoguća te su usvojili „okvirski“ program. To se moralo dogoditi, jer je Starčević samo čekao da legitimni vladar ispuni narodne zahtjeve. Marjanović je na kraju ponovio da pravaštvo jest bilo presudno u stvaranju naroda u drugoj polovici 19. stoljeća, ali da ga ne treba promatrati kao stranku jer to nikad nije bilo.¹⁴⁵

Da je ključ novoga kursa praktična politika, potvrdio je i Supilov *Novi list* u novogodišnjem članku iz 1904, u kojem se osvrnuo na dotadašnje rezultate novoga trenda u hrvatskoj politici. U tom članku Ante Starčević nije spomenut, ali je čitateljima jasno dano do znanja da je njegov način političke borbe zreo za ropotarnicu, što potvrđuje citat: „Zlo shvaćeni idealizam upodpunjao je u javnom životu još lošiji praktični rad, a iz toga nije se moglo ni roditi drugo, nego ona kruta zbilja, koju smo po svim stranama domovine tako teško osjećali. I kad se došlo do zaključka, da ovako kako se dosle radilo, ne znači nikakav napredak, već nazadak, i da treba početi iznova, a drugačije, bolje, racionalnije – nije ovaj zaključak bio plod prevrtljive volje pojedinih ljudi, nego emanacija faktičnog stanja čitavog naroda, koji je jaukao i savijao se, a da pravo nije znao reći gdje ga boli.“ Ipak, da nije sve što se može povezati sa Starčevićem odbačeno, *Novi list* je dokazao pišući u istom članku da narodni ideal može biti samo jedan i da taj ideal odavno nije bio uzvišeniji i jači nego što je danas.¹⁴⁶ Dakle, ideal Ante Starčevića je sačuvan i uvijek će biti, ali njegove metode političke borbe su odbačene kao zaostale i nekorisne.

Protivnici novog kursa o Anti Starčeviću

Kao još jedna potvrda da je politika novoga kursa za dio pravaša značila konačni otklon od političkih metoda Ante Starčevića i izjednačavanja njegove ličnosti s pravaštvom, mogu poslužiti stavovi koje su o toj politici izrazili pravaši koji nisu pristupili novome kursu. U Dalmaciji je to bila Čista stranka prava, osnovana 1898, čiji je vođa Ivo Prodan u sukobima banovinskih pravaša podržao Josipa Franka iako se nije u svemu slagao s njime, a bio je u velikoj mjeri motiviran činjenicom da je na Frankovoj strani bio Ante Starčević. Dalmatinska Čista stranka prava osnovana je na Prvoj konferenciji dalmatinskih starčevićanaca, pri čemu su sudionici te konferencije osudili domovinaše i podržali frankovce, objasnivši tu

¹⁴⁵ Hrvatski pokret. *Crvena Hrvatska*, 29. kolovoza 1903.

¹⁴⁶ Rieka, 3. prosinca 1903. *Novi list*, 1. siječnja 1904.

odluku riječima: „A videći s druge strane da pravaši kojima je dr. Ante Starčević namienio tešku dužnost i brigu, da nastave njegov spasonosni rad i visoko drže čistu hrvatsku zastavu, nijesu se u svojoj inokupnosti još nikad po smrti Staroga svomu plemenitom zvanju iznevjerili...“¹⁴⁷ Pritom se mislilo na frankovce, čiji je vođa još prije raskola preuzeo vodstvo u Stranci prava, a njegovi najbliži suradnici su kasnije tvrdili da mu je Starčević neposredno prije smrti predao ulogu nasljednika u stranci.¹⁴⁸

I banovinski i dalmatinski frankovci redovito su se pozivali na Antu Starčevića, a krajem 1890-ih u Dalmaciji su se sve češće vodile rasprave u kojima je isticana razlika između pravaštva i starčevićanstva. Kako kaže Stjepan Matković: „Termin pravaštva, pojednostavljeno objašnjeno, odnosio se na izvedivost hrvatskog državnog prava. S pojmom starčevićanstva nastaju poteškoće jer je za neke pravaše, poglavito domovinaše i dobar dio dalmatinskih pravaša, u njemu prevladavao nepotrebn kult ‘oca domovine’. Suprotno tome, frankovci nisu dopuštali da se pravaštvo i starčevićanstvo u političkim raspravama odvajaju. Njima je starčevićanstvo bilo temeljna vrijednost, znak plemenitosti, hrabrosti i principijelnosti bez kojih pravaštvo ne bi imalo smisla.“¹⁴⁹

Kada je 1903. ujedinjenjem domovinaša i Neodvisne narodne stranke utemeljena Hrvatska stranka prava, banovinski frankovci odbili su poziv na priključenje toj stranci. Ishodište tog povezivanja trebao je biti pravaški program iz 1894, ali nadopunjen nekim novim stavkama. Glavna je bila ona o nevezivanju nove stranke za ranije tradicije. Frankovci su to odbili jer su se pozivali na Starčevićevu karizmu, koju je on iskazivao i kritikama na račun narodnjačke politike. Budući da nisu bili riješeni svi narodnjačko-pravaški sporovi iz prošlosti, frankovcima nije odgovarala ideja o napuštanju starih tradicija.¹⁵⁰ S druge strane, dalmatinska Čista stranka prava u početnom je razdoblju novoga kursa podržavala neke elemente te politike, primjerice zajedništvo svih hrvatskih političkih opcija u borbi za rješavanje hrvatskoga pitanja i otporu njemačkoj ekspanziji, ali njihova podrška nije dugo trajala. Ubrzo su javno odbacili tu politiku, suprotstavivši se ideji suradnje sa Srbima, Talijanima i Mađarima i pozivajući se na izvorno Starčevićovo pravaštvo.¹⁵¹

Osim što su frankovci sebe doživljavali kao stvarne nasljednike Ante Starčevića, takvima su ih doživljavale i austrijske vlasti u Dalmaciji. Tako je u jednom spisu dalmatinskoga Namjesništva upućenom Ministarstvu unutarnjih poslova navedeno da zbližavanje Hrvata i Srba u Dalmaciji neće proteći potpuno glatko, jer mu se

¹⁴⁷ DIKLIĆ 1992: 189–190.; 193–194.

¹⁴⁸ MATKOVIĆ, 2001: 73.

¹⁴⁹ ISTO: 135.

¹⁵⁰ MATKOVIĆ 2005: 613–614.

¹⁵¹ DIKLIĆ 2000: 88.

protivi Čista stranka prava, koja slijedi politički nauk pokojnog Ante Starčevića i stoga negira postojanje političkih Srba u hrvatskim zemljama te odbacuje pozive na zbližavanje s njima iz političkih razloga.¹⁵² Kao što su banovinski frankovci odbili uključiti se u novonastalu Hrvatsku stranku prava, tako su i oni dalmatinski odbili poziv u Hrvatsku stranku, nastalu udruživanjem dalmatinskih narodnjaka i pravaša. Njihov vođa Ivo Prodan tvrdio je da bez radikalne starčevićanske Stranke prava u hrvatskim zemljama ne može postojati prava hrvatska politika. Ne samo to, nego je smatrao da je dalmatinska Stranka prava, udruživši se s narodnjacima i prihvativši „stare snove“ o ilirstvu, narodnjaštvu i jugoslavenstvu, izdala hrvatstvo i počinila političko samoubojstvo, koje se ogleda ponajprije u gubitku imena Stranke prava.¹⁵³

Treba spomenuti i dubrovačke pravaše koji su se, ne slažući se s približavanjem pravaša okupljenih oko *Crvene Hrvatske* narodnjacima i Srbima, odnosno politici novoga kursa, izdvojili i pokrenuli vlastiti list pod nazivom *Prava Crvena Hrvatska*.¹⁵⁴ Premda ih ne treba izjednačavati s Čistom strankom prava koju je predvodio Ivo Prodan,¹⁵⁵ također su odbacili novi kurs otvoreno se zalažući za povratak načelima Ante Starčevića. Tako Barbara Đurasović o njima piše: „Sebi s pravom pridaju zaslugu da su potaknuli pitanje revidiranja pravaškog programa na temelju Starčevićeve doktrine te u konačnici i svepravaško ujedinjenje u Dalmaciji. Nisu s prevelikom naklonjenošću gledali na Mađare i tamošnju političku garnituru, za razliku od pristaša *novog kursa* koji su svoj politički pravac temeljili na savezništvu s Budimpeštom.“¹⁵⁶

Kao dodatna potvrda povezanosti protivnika novoga kursa i pozivanja na ličnost Ante Starčevića mogu poslužiti napisi iz gospićkoga lista *Hrvat*. Taj je list izlazio u Starčevićevu rodnom kraju i prenosio stavove protivnika novoga kursa, s kojima se slagao.¹⁵⁷ Nakon što je potpisana Riječka rezolucija, prenio je tvrdnje frankovaca koji su Rezoluciju opisali kao izdaju koja vodi u podložništvo i ropstvo hrvatskog naroda. Ne bi bilo čudno, pisao je *Hrvat*, da su to učinili obzoraši¹⁵⁸ i njihov pomladak, ali svakog Hrvata mora boljeti srce zbog činjenice da su tu rezoluciju potpisali oni koji i danas misle da se mogu pozivati na naslijeđe Ante

¹⁵² Državni arhiv u Zadru, Vlada/Namjesništvo za Dalmaciju, Tajni spisi, svežanj 562/1905.

¹⁵³ DIKLIĆ 1998: 383.

¹⁵⁴ *Prava Crvena Hrvatska*, dubrovački politički list koji je izlazio od 1905. do 1918. godine. Jedini dubrovački politički list koji nije bio zabranjen za vrijeme Prvoga svjetskog rata. Više o tom listu u: ĐURASOVIĆ 2021.

¹⁵⁵ ĐURASOVIĆ 2021: 74.

¹⁵⁶ ISTO: 62.

¹⁵⁷ Više o pravaštvu u Gospiću u: GABELICA 2018.

¹⁵⁸ To je bio naziv za pripadnike Neodvisne narodne stranke, čije je glasilo bio list *Obzor*.

¹⁵⁹ Riečko izdajstvo. *Hrvat*, 13. listopada 1905.

Starčevića, iako su potpisali zaključak koji je potpuno protivan njegovoj misli i programu.¹⁵⁹ *Hrvat* je prenio i vrlo oštru izjavu Ante Pavelića starijega, koji je tvrdio da „Riečka resolucija jasno govori da su se oni (potpisnici Rezolucije, op. a.) dali progutati od modernistah. I tako zapečatiše izdajom naroda pred deset godina zasnovanu izdaju stranke. Trošili su svoje sile kroz deset godina u osobnoj kleveti, tegleći pod obzoraškim kolima, a služeći se, za da obmane narod, firmom Ante Starčevića. I sadanji njihov čin ima da bude obmana naroda, makar u riečkoj resoluciji je usvojeno nagodbeno i srpsko stanovište sasvim protivno od težnjah pravaškog programa, kojemu je stožer ‘hrvatsko državno pravo bez oklievanja, bez natezanja, bez reserve’.”¹⁶⁰

Zaključak

Kad se prosuđuje utjecaj Ante Starčevića na dalmatinske predvodnike politike novoga kursa, potrebno je razlikovati dvije dimenzije. Jedna se odnosi na politička načela, a druga na metode političkog djelovanja. Po pitanju načela, Starčević jest bio uzor navedenim političarima, ali ne jedini. Oni su potekli iz Dalmacije, iz pokrajine u kojoj je dugo postojala samo jedna stranka s hrvatskim predznakom, narodnjaci. Navedeni nositelji novoga kursa politički su stasali u vrijeme čvrste narodnjačke vlasti u pokrajini i od njih su preuzeli tri ideološke postavke u koje Ante Starčević nije vjerovao: postojanje Srba u hrvatskim zemljama i njihovu ravnopravnost s Hrvatima, prihvaćanje okvira Monarhije još prije nego su banovinski pravaši usvojili stranački program s tim predznakom i zagovaranje jedinstva svih hrvatskih političkih opcija. Ipak, narodnjaci su provodili oportunističku politiku prema austrijskoj vladi bez da su uspjeli izboriti sjedinjenje hrvatskih zemalja i potpuno pohrvaćenje javnoga života. Dalmacija je bila u teškoj gospodarskoj situaciji, a poboljšanje se nije naziralo. Stoga se otvorio prostor za radikalnije ideje, poput onih koje je proklamirao Ante Starčević. On je privlačio mlađu generaciju svojom ogromnom karizmom, a glas o njemu se širio i do Dalmacije. Budući nositelji novoga kursa bili su na početku svoga političarskog puta zaneseni njime, ali ga nisu osobno poznavali. On je za njih tada bio svojevrsna mitska ličnost. Takvim su ga doživljavali mnogi sljedbenici, ali budući dalmatinski nositelji novoga kursa osobno su ga upoznali kad više nije bio na najvišoj razini. Bio je već star i bolestan te je i njegova karizma izgubila na snazi. Oni su prihvaćali Starčevićevu bezgraničnu vjeru u hrvatsko pravo, ali on ipak nije mogao „prebrisati“ njihove ideje koje su im usadili narodnjaci.

Kad je pak riječ o Starčevićevim metodama političke borbe, politika novoga kursa predstavlja konačni otklon jednoga krila pravaštva od njih. U doba novoga

¹⁶⁰ Sa zagrebačke skupštine – govor dr. Ante Pavelića. *Hrvat*, 14. studenog 1905.

¹⁶¹ OMAN 1992: 209.

kursa hrvatski su političari možda prvi put odlučili prihvatiti pravu praktičnu politiku. Odabrali su saveznika kojega su smatrali moćnim i ponudili su mu pomoć očekujući nešto zauzvrat. To je nešto što Ante Starčević nikad nije učinio. Zato je dobro podsjetiti na riječi Milana Marjanovića, koji je stavio u opreku politiku „pasivnog otpora“ kakvu je zagovarao Starčević i praktičnu politiku kakva je bila politika novog kursa, tvrdeći da samo potonja vrsta politike može donijeti uspjeh. U politici novoga kursa nije bilo elemenata politike „pasivnog otpora“, nije bilo idolatrije prema Starčeviću niti uvjeravanja svijeta da su Hrvati zaslužili ostvariti svoja davna prava. Bilo je samo konkretnog interesa i djelovanja u skladu s njime.

Za sam kraj mogu poslužiti riječi koje je Mile Budak napisao o Starčeviću 1933. godine: „Starčević je bio Učitelj i Mesija, koji nije došao s nekim novim bogovima i evandjelima. On je došao samo da razradi, da iznese na svijetlo sve ono, što je hrvatski narod od vjeka imao i sačuvao; on je došao da ispod pepela razmaše i raspuše žeravicu, koja tamo tinja stoljećima i čeka svoju domaćicu i svoje vrijeme; on je došao u tisućgodišnje dvorove svoje domovine, na kojima nisu prozori već stoljećima otvoreni, pa je teška zapara, vlaga i otrovni plin prijetio, da će pogušiti stanovnike i upropastiti dvore.“¹⁶¹ Upravo je to ono što su od njega prihvatili dalmatinski nositelji novog kursa. Oni su ga cijenili ne kao nekoga tko je „izmislio“ ideju hrvatskog prava, nego kao nekoga tko je tu ideju iznio na svjetlo tako da je svakome moralo postati jasno što ona znači. Ono krilo pravaša čiji su pripadnici hrvatsko pravo vezivali za osobu Ante Starčevića, nisu pristupili novom kursu. Pravaši pak koji jesu pristupili novom kursu, uzeli su od Starčevića ideju te su je u aktualnim okolnostima pokušali iskoristiti kao, kako je to rekao Ivan Majstrovčić, „kvasac“ od kojeg će „umijesiti“ nešto zaista korisno za hrvatski narod.

Bibliografija

Izvori:

BRZOPISNA IZVJEŠĆA XXXII ZASJEDANJA POKRAJINSKOGA SABORA DALMATINSKOGA OD DNEVA 26 SIEČNJA DO DNEVA 20 VELJAČE 1897. 1897. Zadar: Brzotiskom „Narodnoga Lista“.

BRZOPISNA IZVJEŠĆA XXXIII ZASJEDANJA POKRAJINSKOGA SABORA DALMATINSKOGA OD DNEVA 17 SIEČNJA DO DNEVA 17 VELJAČE 1898. 1898. Zadar: Brzotiskom „Narodnoga Lista“.

BRZOPISNA IZVJEŠĆA XXXVII ZASJEDANJA POKRAJINSKOGA SABORA DALMATINSKOGA OD DNEVA 24 JUNA DO DNEVA 26 JULA 1902. 1902. Zadar: Brzotiskom „Narodnoga Lista“.

Državni arhiv u Zadru, Vlada/Namjesništvo za Dalmaciju, Tajni spisi, svežanj 562/1905.

Tiskovine:

Crvena Hrvatska

Hrvat

Narodni list

Novi list

Literatura:

BARIŠIĆ, Pavo. 2022. *Ante Starčević: ideali slobode i prava*. Zagreb: Školska knjiga.

BUDAK, Mile. 1992. Otac domovine. U OMAN 1992: 5–28. OMAN, Ante (ur.). 1992.

Dr. Ante Starčević: o 40. obljetnici smrti. [Biblioteka Povjesnice 4] Split: Laus.

ČIPČIĆ, Marijan. 2019. *Ante Trumbić: patricij s Lučca*. Split: Muzej grada.

ČIPČIĆ, Marijan. 2020. Ante Trumbić i Josip Smodlaka – prijatelji i politički rivali.

U ČIPČIĆ 2020: 101–129. ČIPČIĆ, Marijan (ur.). 2020. *Ante Trumbić – biografski fragmenti i nasljeđe: zbornik radova sa znanstvenog skupa “Dr. Ante Trumbić (1864.-1938.) – osam desetljeća od smrti” održanog 15. studenoga 2018. godine u Muzeju grada Splita*. Split: Muzej grada Splita: Društvo prijatelja kulturne baštine Split.

DIKLIĆ, Marjan. 1989. Mihovil Pavlinović i pojava pravaštva u Dalmaciji. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru* 31: 15–43.

DIKLIĆ, Marjan. 1992. Prva konferencija „Starčevićanaca“ u Dalmaciji. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 34: 181–195.

DIKLIĆ, Marjan. 1998. *Pravaštvo u Dalmaciji do kraja prvog svjetskog rata*. Zadar: Matica hrvatska: Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.

DIKLIĆ, Marjan. 2000. Čista stranka prava u Dalmaciji: (1898.-1906.). *Vladavina prava* 1: 77–93.

ĐURASOVIĆ, Barbara. 2021. *Prava Crvena Hrvatska i pravaši*. Zagreb [i. e.] Dubrovnik: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti.

- GABELICA, Mislav. 2018. Pravaštvo u Gospiću od 1880-ih do 1914. *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu* 45/1: 305–343.
- GANZA-ARAS, Tereza. 1992. *Politika „novog kursa“ dalmatinskih pravaša oko Supila i Trumbića*. Split: Matica hrvatska.
- GROSS, Mirjana. 1973. *Povijest pravaške ideologije*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest.
- GROSS, Mirjana. 1997. Starčevićovo poimanje Habsburške monarhije. U JELČIĆ I SABLJAK 1997: 31–33. JELČIĆ, Dubravko, Tomislav SABLJAK (ur.). 1997. *Ante Starčević i njegovo djelo: zbornik radova*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- GROSS, Mirjana. 2000. *Izvorno pravaštvo: ideologija, agitacija, pokret*. Zagreb: Golden marketing.
- JAKOVČEVIĆ, Duje. 2021. *Naprednjaštvo u Dalmaciji*. Zagreb: Srednja Europa.
- JELASKA MARIJAN, Zdravka. 2013. Nova država, novi putevi (Predratni dalmatinski pravaši u političkim zbivanjima 1918.-1920. godine). U JELASKA MARIJAN I MATIJEVIĆ 2013: 429–476. JELASKA MARIJAN, Zdravka, Zlatko MATIJEVIĆ (ur.). 2013. *Pravaštvo u hrvatskome političkom i kulturnom životu u sučelju dvaju stoljeća: zbornik radova*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- KANDARE, Boris. 1997. Hrvatsko državno pravo u koncepcijama Ante Starčevića. U JELČIĆ I SABLJAK 1997: 27–29. JELČIĆ, Dubravko, Tomislav SABLJAK (ur.). 1997. *Ante Starčević i njegovo djelo: zbornik radova*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- KNEŽEVIĆ, Adrian. 2024. *Ideološke i političke mijene u Narodnoj (hrvatskoj) stranci (1879.-1905.)*. Doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru.
- KOKOLARI, Martina. 2019-2021. MARJANOVIĆ, Milan. *Hrvatski biografski leksikon (1983–2024), mrežno izdanje*. <https://hbl.lzmk.hr/clanak/marjanovic-milan> (posjet 22. 11. 2024).
- LOVRENČIĆ, Rene. 1972. *Geneza politike „novog kursa“*. Zagreb: Sveučilište, Institut za hrvatsku povijest.
- LUKAS, Filip. 1992. Starčević. U OMAN 1992: 5-28. OMAN, Ante (ur.). 1992. *Dr. Ante Starčević: o 40. obljetnici smrti*. [Biblioteka Povjesnice 4] Split: Laus.
- MATKOVIĆ, Stjepan i Marko Trogrlić. 2019. *Političke bilješke Ante Trumbića: 1930.-1938*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- MATKOVIĆ, Stjepan. 2001. *Čista stranka prava*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- MATKOVIĆ, Stjepan. 2005. Političke borbe i prijepori: Čista stranka prava i panoramski pogled na 1903. godinu. *Časopis za suvremenu povijest* 37/3: 609–623.
- MILUTINOVIĆ, Kosta. 1972. Istorijski lik Josipa Smodlake. *Radovi. Odjeljenje društvenih nauka* 15: 101–141.
- PAVLIČEVIĆ, Dragutin. 1997. Ante Starčević i istočno pitanje. U JELČIĆ I SABLJAK 1997: 99–120. JELČIĆ, Dubravko, Tomislav SABLJAK (ur.). 1997. *Ante Starčević i njegovo djelo: zbornik radova*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.

- PERIČIĆ, Šime. 1984. Dalmacija u prvim pomorsko-trgovinskim ugovorima između Austrije i Italije, *Naše more* 31/5: 233–237.
- PERIĆ, Ivo i Hodimir Sirotković. 1989. Politička djelatnost i politički lik Josipa Smodlake. U PERIĆ I SIROTKOVIĆ 1989: 9–175. PERIĆ, Ivo, Hodimir SIROTKOVIĆ (ur.). 1989. *Izabrani spisi / Josip Smodlaka*. Split: Književni krug.
- PERIĆ, Ivo. 1978. „Vinska klauzula“ u pretposljednem trgovinskom ugovoru između Austro-Ugarske i Italije i njene posljedice u Dalmaciji. *Rad* 375: 257–296.
- PERIĆ, Ivo. 1984. *Ante Trumbić na dalmatinskom političkom poprištu*. Split: Muzej grada.
- PERIĆ, Ivo. 1988. *Pero Čingrija*. Dubrovnik: Časopis Dubrovnik.
- PERIĆ, Ivo. 1996. *Mladi Supilo*. Zagreb: Školska knjiga.
- PETRINOVIĆ, Ivo. 1991. *Ante Trumbić: politička shvaćanja i djelovanje*. Split: Književni krug.
- PETRINOVIĆ, Ivo. 1998. Politički život i nazori Ante Trumbića. U PETRINOVIĆ 1998: 9–62. PETRINOVIĆ, Ivo (ur.). 1998. *Izabrani politički spisi / Ante Trumbić*. Zagreb: Golden marketing: Narodne novine.
- PETRINOVIĆ, Ivo. 2000. Politički život i nazori Frana Supila. U PETRINOVIĆ 2000: 9–54. PETRINOVIĆ, Ivo (ur.). 2000. *Izabrani politički spisi / Frano Supilo*. Zagreb: Golden marketing: Narodne novine.
- Riječka rezolucija*. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. <https://enciklopedija.hr/clanak/rijecka-rezolucija> (posjet 21. 11. 2024).
- SMODLAKA, Sloven. 2012. Biografija Dra Josipa Smodlake. U BEKČIĆ PJEŠČIĆ 2012: 13–25. BEČKIĆ PJEŠČIĆ, Gordana (ur.). 2012. *Zapisi Dra Josipa Smodlake*. Zemun: Mostart.
- SUPILO, Frano. 1953. *Politika u Hrvatskoj*. Zagreb: Kultura.
- TRUMBIĆ, Ante. 1936. *Suton Austro-Ugarske i Riječka rezolucija*. Zagreb: vlastita naklada.
- TURKALJ, Jasna. 2009. *Pravaški pokret 1878.-1887*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- VALENTIĆ, Mirko. 1997. Starčević i velike sile s obzirom na mogućnost stvaranja samostalne hrvatske države. U JELČIĆ I SABLJAK 1997: 45–47. JELČIĆ, Dubravko, Tomislav SABLJAK (ur.). 1997. *Ante Starčević i njegovo djelo: zbornik radova*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Zadarska rezolucija*. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. <https://enciklopedija.hr/clanak/zadarska-rezolucija> (posjet 21. 11. 2024).

Ante Starčević's Ideological Influence on Dalmatian Politicians of the „Novi kurs“ Movement

The political activities of Ante Starčević, over a time of more than sixty years, certainly influenced the political and social life of numerous political parties and political actors. Even during his lifetime, and especially after his death, Starčević's precise, unwavering and consistent policy led to political disagreements not only among the people who made up the political life of the Croatian lands within the Austro-Hungarian Monarchy at the time. Through a combination of turbulent global political circumstances, Austrian political and economic pressure, some politicians from Dalmatia and Banska Hrvatska turned a new page in their relations with the then government, or rather a new direction (course) towards the possible idea of political independence of Croatia. In what ways did the leaders of the new course seek models for strengthening independence from the Habsburg court and the Hungarian government and to what extent, if at all, Starčević's political thought was contained in their programs, this work will show. Using the party newspapers of the time (*Narodni list, Hrvat, Novi list, Crvena Hrvatska, Jedinstvo*), relevant literature, correspondence of party leaders and minutes of sessions of the Dalmatian Parliament, the paper answers several research questions. The primary focus is on how the Dalmatian Narodni and Right-wing leaders came closer to the programs of political Serbs and Italians and whether they retained certain Right-wing ideas and thoughts. Finally, the paper confirms the thesis that the politicians of the *Novi kurs* movement, through their actions, achieved a definitive departure from Starčević's politics, considering his ideas and principles anachronistic and unrealistic in the fight for Croatian independence.

Keywords: *Novi kurs* politics, Ante Starčević, Novi list, Rijeka and Zadar Resolutions, Right-wing politics

Ključne riječi: politika novoga kursa, Ante Starčević, *Novi list*, Riječka rezolucija, Zadarska rezolucija, pravaštvo

Ivan Brlić
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar
Trg Marka Marulića 19
10000 Zagreb
ivan.brlic@pilar.hr

Adrian Knežević
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar
Trg Marka Marulića 19
10000 Zagreb
adrian.knezevic@pilar.hr

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

56

BROJ 1

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

FF press

ZAGREB 2024.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 56, broj 1

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Domagoj Tončinić

Glavna urednica / Editor-in-Chief

Inga Vilogorac Brčić

Izvršna urednica / Executive Editor

Kornelija Jurin Starčević

Gost urednik / Guest Editor

Filip Šimetin Šegvić i Jure Trutanić

Uredništvo / Editorial Board

Jasmina Osterman (stara povijest/ancient history), Trpimir Vedriš (srednji vijek/medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Filip Šimetin Šegvić (moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history),

Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Csaba Békés (Budapest), Rajko Bratož (Ljubljana), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien), Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo),

Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj),

Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd),

Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršni urednik za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Martin Previšić

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120191

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at

Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“

<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by

Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by

Marko Maraković

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout

Marko Maraković

Lektura / Language editors

Samanta Paronić (hrvatski / Croatian)

Edward Bosnar (engleski / English)

Naklada / Issued

200 primjeraka / 200 copies

Ilustracija na naslovnici

Muza Klio (Alexander S. Murray, *Manual of Mythology*, London 1898)

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrčak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*